

Anglernes hjemstavn

Af Anders Bjerrum

Hvor længe har Sønderjyllands befolkning talt et nordisk sprog? Problemet har nationalpolitisk interesse og har gennem tiderne været genstand for lidenskabelig diskussion. I denne diskussion indgår en række enkeltspørgsmål, som hver for sig kræver og har krævet megen sagkundskab og skarp-sindighed. Et enkelt af disse spørgsmål skal drøftes i det følgende, måske det vigtigste og vanskeligste af dem alle. Men for at få den nødvendige baggrund må vi først ganske kort udrede problemet i dets helhed.

De to vigtigste kilder til vor viden om sproget i Danmark i vikingetiden og folkevandringstiden er *stednavnene* og *runeskrifterne*.

Hvad nu først *stednavnene* angår, kan det fastslås, at der nord for en linie, der går omtrent fra Eckernförde til Husum, og øst for grænsen mod friserne, en linie fra Husum til Tønder, ikke findes et eneste landsbynavn, som med sikkerhed kan siges at være af ikke-nordisk oprindelse. Derimod findes der mange, som med sikkerhed kan siges at være nordiske, fx alle denavne, der ender på -lev, -by, -toft, -mark, -lund, -skov, -kær, -næs. Og endelig findes der mange, som er usikre. Blandt de sikkert nordiske landbynavne må de fleste henføres til vikingetiden (ca. 800—1050) og den ældre middelalder; en del af dem er dog ældre, bl. a. navnene på -lev, nogle af navnene på -by og -sted og vistnok også enkelte navne på -thorp (nu -rup, -drup, -trup). Til navnene på -sted og -thorp knytter sig ganske vist et usikkerhedsmoment, fordi

der også i Nordtyskland findes mange navne på -stede og -thorp (nu -stedt og -dorp, -dorf); men ved at undersøge navnenes forled kan man ofte med sikkerhed afgøre, om et navn på -stede eller -thorp er af nordisk eller saxisk oprindelse. Således hedder Sørup i Angel på gammeldansk Siōthorp og er nordisk, medens Sehested ved Ejderen er saxisk; forleddet i de to navne er nemlig samme ord i henholdsvis nordisk og saxisk form, siō og sē „sø“. Navnene på -lev må anses for sikkert nordiske. Der knytter sig ganske vist uløste problemer til denne gruppe, fordi der i Mellemtyskland findes en gruppe af ganske tilsvarende navne på -laiba (nu -leben), skilt fra den nordiske gruppe ved et bælte på 240 km; men uanset om der er historisk forbindelse mellem de to grupper eller ej, kan der ikke rejses tvivl om, at de sønderjydske -lev-navne er nordiske. De sydligste er Maasleben og Kosel i Svans.

Til de sikkert nordiske navne hører endvidere en gruppe af meget gamle landsbynavne ovre mod sydvest, nemlig sogne-navnet Fjold e og landsbynavnene Højfjold e og Arnfjold e i Svesing sogn, samt sognenavnet Ost enfeld, der 1352 skrives Ost enfiold og nu udtales *össenfjyld* på Fjoldedansk. De må indeholde et ord **fjaldæ* beslægtet med tysk *feld* og engelsk *field*, men med nordisk brydning. Navnene må være af nordisk oprindelse, fordi ordet **fialdæ* genfindes på Lolland i sognenavnene Fjælde og Døllefjælde og i landsbynavnet Højfjælde i Halsted sogn. De må anses for gamle, fordi de alle er navne på anselige byer — over halvdelen er sognebyer —, men det er umuligt at bestemme deres alder nøjere.

Derimod må det stadig anses for usikkert, om de allerældste stedsnavnegrupper i Sønderjylland er nordiske eller ej. Det drejer sig i første række dels om den ældste del af navnene på -ing, dels om den ældste del af navnene på -um. De ældste af disse navne må tilhøre folkevandringstiden eller en endnu ældre tid, fordi tilsvarende navne findes på vestgermansk om-

råde, ikke blot på fastlandet, men også i England, hvortil de må være bragt i det 5. århundrede af anglerne og saxerne. De enkelte navnes alder er imidlertid i mange tilfælde tvivlsom, fordi det er vanskeligt og ofte umuligt at afgøre, om de hører til det ældste navnelag eller ej; kun et ganske lille antal navne kan med sikkerhed siges at høre til folkevandrings-tiden eller en endnu ældre periode. Og disse navnes nordiske oprindelse er tvivlsom af to grunde: For det første kan det sprogstof, som indgår i dem, lige så godt have eksisteret i vestgermansk som i nordisk, for det andet tør vi ikke udelukke den mulighed, at de allerældste stednavne kan være opstået på en tid, hvor nordisk endnu ikke havde skilt sig ud som en særlig gren af den germanske sprogstamme.

Trods al usikkerhed har studiet af stednavnene dog ført til følgende uomtvistelige resultat: Der findes ikke noget bevis på, at den gamle befolkning i den del af Sønderjylland, som ligger nord for linien Eckernförde—Husum og øst for linien Husum—Tønder, har talt et vestgermansk sprog, men der findes talrige beviser på, at den har talt et nordisk sprog ikke blot i middelalderen og vikingetiden, men også i en kortere eller længere periode før vikingetiden.

Af runeindskriftene er der kun grund til at omtale de ældste. En af de allerældste danske runeindskrifter er fundet i Sønderjylland. Blandt de talrige genstande, som 1858—61 fandtes i Thorsbjerg mose i Angel, var dupskoen af et sværd, på hvilken stod indridset følgende: *owlþuþewar niwajemaria*. Indskriften kan ikke tolkes med sikkerhed; men det er sandsynligt, at det første ord er et mandnavn svarende til oldnordisk Ullþér og det sidste et adjektiv svarende til oldnordisk mærr „berømt“. Tyske forskere anser som regel indskriften for urgermansk, hvormed menes det sprog, hvoraf alle de germanske sprog senere har udviklet sig. Nordiske forskere betragter den i reglen som urnordisk. Det er umuligt at afgøre, hvilken af delene der er rigtig. Det eneste holdepunkt, vi

har, består i, at de to ovenfor nævnte ord i nominativ masculinum singularis ender på det runetegn, som sædvanligvis gengives ved R, nemlig Y; denne rune betegner en konsonant, som er forskellig fra både r og s, men som i de nordiske sprog senere faldt sammen med r; den svarer til fællesgermansk stemt s, hvilket passer godt med, at den i de ældste germanske låneord i finsk gengives ved -s og ikke ved -r, fx i kuningas „konge“. Hvordan den har været udtalt i Norden i folkevandringstiden, ved vi ikke, og det har heller ikke megen interesse. Det er nemlig ikke dens udtale, men selve dens tilstedeværelse, som har betydning i denne sammenhæng. Det forholder sig nemlig sådan, at nominativendelsens Y faldt meget tidligt bort i vestgermansk, medens det bevarede i nordisk, hvorved en af de allerældste forskelle mellem vestgermansk og nordisk opstod (vestgermansk *dohtri : urnordisk dohtrir „døtre“). Dette bortfald er fælles for de vestgermanske sprog og er derfor rimeligvis sket allerede før Englands erobring i det 5. århundrede; men vi har ikke noget holdbart bevis på, at det var sket så tidligt, at Torsbjergindskriften på grund af det bevarede Y nødvendigvis må anses for urnordisk.

Indskriften er nemlig meget gammel. De mange genstande, der blev fundet i Thorsbjerg mose, er af forskellig alder; de dateres sædvanlig til tiden ca. 200—500 efter Kristus. På grund af den forældede teknik, der blev anvendt ved udgravningen, er det ikke muligt at adskille de forskellige lag. I Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1945 har museumsinspektør, mag. art. Hans Norling-Christensen imidlertid fremlagt en arkæologisk begrundet datering af dupskoen hvilende på tilsvarende fund i romerske militærlejre, der kan dateres til tiden mellem 150 og 180 efter Kristus. Thorsbjerg-dupskoen synes derfor senest at kunne være fra ca. 200 efter Kristus. Der eksisterer kun een runeindskrift, der er lige så gammel eller muligvis lidt ældre, nemlig den fra Øvre Stabu i Norge, som af den norske arkæolog Shetelig dateres til sidste halvdel af 2. århundrede.

Medens sproget i Thorsbjerg-indskriften kan være tvivlsomt, er der ingen som helst tvivl om, at indskriften på det lille Gallehus-horn er nordisk. Hornet dateres til første halvdel af 5. århundrede efter Kristus. Indskriften lyder sådan: *ek hlewagastir holtijar horna tawido* „jeg Lægæst fra Holt gjorde hornet“. Den har mindst to specifikt nordiske egenskaber: 1. „Jeg“ hedder *ek* ligesom i vestnordisk og i Jyske Lov og ikke som i vestgermansk *ik*; 2. „Gæst“ hedder *gastir* med bevaret nominativ-ændelse; på den tid har ordet på vestgermansk vistnok heddet *gasti uden *r*, og i Vulfilas gotiske bibel fra slutningen af 4. århundrede hedder det *gasts* uden *i*.

Over for begge disse indskrifter har man gjort den indvending, at det er uvist, hvorfra genstandene stammer. Og det kan ikke nægtes, at både dupskoen og guldhornet kan være kommet til Sønderjylland fra andre egne, fx fra de danske øer, og hvis det af andre grunde må anses for sikkert, at befolkningen i Sønderjylland har talt et vestgermansk sprog i folkevandrings-tiden, er vi nødt til at antage, at i hvert fald guldhornet og muligvis også dupskoen er kommet andetstedsfra.

Denne indvending rammer ikke indskriften på Arrildstenen fra Nørre-Brarup sogn i Angel. Den blev nemlig fundet i en gravhøj og indeholder et eneste ord, *fatux*, som må være den dødes navn. Stenen hører til vore allerældste runestene, den må høre hjemme i vikingetidens første del, tiden omkring år 800. Navnet er fuldstændig ukendt, men det bevarede nominativ-*r* viser, at indskriften er nordisk.

Studiet af de gamle runeindskrifter fører altså til et lignende resultat som studiet af stednavnene: Vi ved med fuldstændig sikkerhed, at sproget i Sønderjylland — når bortses fra de sydligste og vestligste egne — var nordisk så tidlig som ved vikingetidens begyndelse, og det er sandsynligt, at det var nordisk allerede i folkevandrings-tiden.

Den simpleste konklusion heraf er den, at oldtidens sønder-

jyske befolkning ikke på noget tidspunkt har talt et vestgermansk sprog.

Men mange betydelige forskere har ikke villet drage denne konklusion. Blandt de bedste kendere af vor folkegruppes ældste historie deler nogle endnu den anskuelse, at den jyske halvø i forhistorisk tid helt eller delvis har været beboet af vestgermanske stammer. Denne anskuelse hviler på et eneste fundament, nemlig en hypotese, som er mere end 1200 år gammel. Hypotesen går tilbage til den store engelske historieskriver *Beda den Ærværdige*, der i det 8. århundrede efter Kristus skrev et berømt værk om det engelske folks kirkehistorie.

Beda fortæller, at England i det 5. århundrede efter Kristus blev erobret af tre germanske stammer fra fastlandet, nemlig saxerne, anglerne og jyderne; anglerne kom, siger han, fra „det fædreland, som kaldes Angel, og som siges at have ligget øde mellem jydernes og saxernes provinser fra hin tid til nu.“ Hermed mener han ganske afgjort den sønderjyske halvø Angel.

I oldforskningens første århundreder tvivlede ingen om Bedas pålidelighed. Bedas beretning gav stødet til dialektforskningen her i landet, idet først Adam Heinrich Lackmann og senere andre videnskabsdyrkere i det 18. og 19. århundrede mente at kunne påvise angelsaxiske bestanddele i angelbomålet, og i de sidste hundrede år har tyske skribenter anvendt denne hypotese i den nationale kamp i Sønderjylland. Nationaltsindede danske historikere og sprogforskere har på forskellig vis søgt at afsvække disse angreb på det danske sprogs gamle hjemstavnsret i Sønderjylland.

To af disse forsøg skal omtales her. Det ene skyldes den lærde udforsker af de gottonske folks urtid *Gudmund Schütte*, som mener, at anglerne hverken var vestgermanere eller nordboer, men at alle beboerne af den jyske halvø før folke-

vandringstiden har talt et sprog, der står midt imellem vestgermansk og nordisk. Denne hypotese kan ikke direkte modbevises, fordi vi ved så sørgelig lidt om jydernes sprog før folkevandringstiden. Men den er overflødig og tjener kun til at komplicere et i forvejen indviklet problem. Schüttes urjysk er en fri opfindelse, der blot gør det vanskeligere at udrede de sammenfiltrede tråde; der har ikke kunnet påvises spor af et sådant sprog, hverken i stednavne, runeindskrifter, i middelalderens skrevne kilder eller i moderne dialekter, og Schütte gør da heller ikke noget forsøg på at gisne om, hvorledes det egentlig har været beskaffent.

Det andet forsøg går simpelthen ud på, at anglerne var nordboer, og at de har tilført det engelske sprog en del ord, som ellers ikke findes i vestgermansk. Denne opfattelse deles især af historikere, som ikke har fået optrænet den følelse for sproglægtskab, der hos Schütte var så stærk, at den fik ham til at producere et nyt og ukendt oldsprog. Vilh. la Cour beråber sig på Richard Jordan, der har forsøgt at påvise en sproglig forskel i de oldengelske kilder; Jordans resultater er, at kilderne fra anglernes område i det nordlige England har et par gloser fælles med nordisk, som kilderne fra saxernes område i Sydengland ikke har. Men la Cour overser, at disse få gloser på ingen måde er tilstrækkelige til at konstituere et nært slægtskab mellem nordisk og den angelske afdeling af oldengelsk; på alle væsentlige punkter, fx i henseende til bøjningsendelserne, er anglernes og saxernes sprog fuldstændig ens og nær beslægtet med oldfrisisk og oldsaxisk, men fjernere beslægtet med nordisk.

Der er ingen vej udenom: Anglerne talte et vestgermansk sprog. Spørgsmålet er, om de kom fra Angel.

Der eksisterer en meget omfangsrig litteratur om dette spørgsmål. Lærde og skarpsindige forskere har gennemgransket de kilder, der står til vor rådighed. En fornyet kritisk

vurdering af det samlede kildemateriale kunne derfor synes overflødig. Alligevel skal forsøget voves, fordi der i de senere år fra forskellig side er kastet nyt lys over de fleste af disse kilder enkeltvis, uden at det samlede problem er taget op til fornyet drøftelse.

Vi har ialt tre hovedkilder, hvortil slutter sig en række indicier af sekundær betydning.

1. *Beda*, der skrev næsten 300 år efter germanernes ankomst, beretter følgende om erobrerne: „De var kommet fra tre tapre germanske stammer, nemlig saxerne, anglerne og jyderne. Af jydernes stamme er kenterne og wighterne (*Cantuarii et Uictuarii*), d. v. s. det folk, som bor på øen Wight, og det, som endnu kaldes jyder (*Jutarum natio*) i vestsaxernes provins liggende over for selve øen Wight. Fra saxerne, d. v. s. fra den egn, som nu kaldes gammelsaxernes, kom østsaxerne, midsaxerne og vestsaxerne¹); og endelig har østanglerne, midtanglerne og mercierne²) og hele northumbrenes stamme, d. v. s. de folk, der bor nord for Humberfloden, og de øvrige angelske folk deres udspring fra *anglernes*, d. v. s. fra det fædreland, som kaldes *Angel*, og som siges at have ligget øde mellem jydernes og saxernes provinser fra hin tid til nu (de illa patria, quae *Angulus* dicitur et ab eo tempore usque hodie manere deserta inter provincias *Jutarum et Saxonum* perhibetur). Deres første anførere siges at have været to brødre *Hengist* og *Horsa*, af hvilke *Horsa*, senere dræbt i kamp af briterne, endnu har et monument i den østlige del af *Kent* med sit navn indhugget. De var sønner af *Victgisl*, hvis fader var *Vitta*, hvis fader var *Vecta*, hvis fader var *Odin*, til hvis slægt mange provinsers kongers æt går tilbage.“

Dersom *Beda* udelukkende byggede på en mundtlig tradition, kunne der naturligvis ikke tillægges hans ord megen

¹) D. v. s. beboerne af de gamle kongeriger *Wessex*, *Middlesex* og *Eastsex*.

²) D. v. s. beboerne af *East Anglia*, *Middle Anglia* og *Mercia*.

vægt. Men vi ved, at han i stor udstrækning byggede på ældre forfattere. De vigtigste af disse er den britiske — altså keltiske — historieskriver Gildas den Vise, der i 6. århundrede, det vil sige to århundreder før Beda og kun eet århundrede efter angelsaxernes ankomst, skrev sit værk „Klagebog over Britannias Tilintetgørelse“. Klagen er rettet mod de hedenske erobrere. Gildas fortæller, at saxerne kom til England hidkaldte af briterne for at hjælpe disse i deres kamp mod pikterne og skoterne. Navnet saxer betegner hos Gildas germaner i almindelighed; han skelner altså ikke mellem anglerne og saxerne. Og han siger intet om, hvor disse saxere kom fra. Om anglernes og saxernes ankomst og om de kampe, der førte til Englands erobring, fortæller Beda en række enkeltheder, som hverken findes hos Gildas eller i andre kilder, der er uafhængige af Beda. Kun ved at danne os et skøn over sådanne enkeltheders pålidelighed kan vi nå til en vurdering af den, der her interesserer os, beretningen om anglernes herkomst.

Om en del af de enkeltheder, som kun findes hos Beda og hans efterfølgere, kan intet siges, hverken for eller imod. Men det har vist sig, at en anden del af forskellige grunde er usandsynlig. Det gælder historien om Hengist og Horsa og deres slægt, som tydelig bærer sagnets præg. Det gælder også den opfattelse, at halvøen Angel på Bedas tid lå øde hen. Halvøens stednavne fortæller os, at der på den tid må have været mindst en snes landsbyer i Angel, deraf forholdsvis mange netop i den del, som fremmede må formodes at have haft mest kendskab til, nemlig egnene nær ved Slien. Og det gælder endelig beretningen om, at en del af erobrerne kom fra Jylland. Øen Wight kaldes hos Beda i et senere kapitel Eota land; men den oldengelske oversættelse af Bedas kirkehistorie har *Ytene land*, og denne form kendes også fra en tredie kilde. *Ytene* må være genitiv pluralis af et ord, som må gå tilbage til en fællesgermansk stamme *eutian-, hvorimod de danske jydere

navn må gå tilbage til en stamme uden i, *eutān-. De engelske yter må derfor identificeres ikke med jyderne, men med det folk, som i to latinske kilder fra det 6. århundrede kaldes *Eutii*; i den ene af disse kilder siges, at *Eutii* frivilligt har underkastet sig frankerkongen; deres land må altså have ligget inden for frankernes magtområde, hvad Jylland sandsynligvis ikke gjorde. Det er muligt, at det 6. århundredes *Eutii* har boet mellem Rhinen og Weser, og de er måske resterne af et lille folk, som sammen med anglerne og saxerne var draget til England; med jyder var de efter alt at dømme ikke. Det må derfor anses for sandsynligt, at Bedas identifikation af yterne og jyderne udelukkende beror på navneligheden.

Men når det forholder sig sådan med Bedas mening om yternes herkomst, kan vi ikke se bort fra den mulighed, at også beretningen om anglernes herkomst er bygget på en tilfældig navnelighed. Den kloge tyske oldforsker Kaspar Zeuss skrev i 1837 i sit banebrydende værk „Die Deutschen und die Nachbarstämme“, at halvøens navn formodentlig er blevet kendt i England gennem skipperefterretninger og derefter sat i forbindelse med anglernes togt. Denne forklaring fortjener alvorlig overvejelse. En sådan „skipperefterretning“, der også nævner Angel, kender vi fra en lidt senere tid, nemlig Ohteres og Wulfstans bekendte rejsebeskrivelse fra det 9. århundrede i kong Alfred den Stores oversættelse af Orosius' verdenshistorie.

2. Den romerske historieskriver Publius Cornelius Tacitus omtaler i sit værk *Germania*, der er skrevet år 98 efter Kristus, et meget stort antal germanske stammer, deriblandt også anglerne, men hverken saxerne eller *eutii*. Vi skulle altså hos Tacitus kunne hente oplysning om, hvor anglerne boede, 350 år før de rejste til England. Men netop stedfæstelsen af de hos Tacitus nævnte stammer hører til de vanskeligste og mest omstridte spørgsmål. Vi er henvist til at slutte ud fra

deres rækkefølge i teksten og må derfor begynde med en oversigt over de herhenhørende kapitler.

Kap. 28—34 opregner de vestligste, mod kelterne grænsende stammer langs Rhinen i retningen fra syd mod nord; den sidste, altså nordligste, er friserne. Det næste kapitel, 35, begynder med ordene: „Hidtil har vi lært at kende Germanien mod vest. Mod nord viger det tilbage i en uhyre bue“, og derefter fortsættes i kap. 35—37 med en omtale af chaukerne, cheruskerne og kimbrenne. Om de sidstnævnte siges kun, at de bor nærmest oceanet ved den omtalte kystbue; de stedfæstes altså ikke, som mange mener, til den jyske halvø, som Tacitus overhovedet ikke nævner og næppe kender. Det følgende kapitel, 38, indledes med ordene: „Nu skal der tales om sveberne (suebi), der ikke som chatterne og tencterne udgør kun een stamme, thi de sidder inde med største delen af Germanien“. Vi får altså ikke at vide, om der stadig tales om de nordlige stammer; om svebernes bopladser siges kun, at nogle af dem strækker sig ind i „den hemmeligste del af Germanien“ (in secretiora Germaniae), hvilket må betyde de mest ukendte, altså fjernest fra de romerske grænser liggende egne. Efter afsnittet om sveberne, kap. 38—40, går Tacitus over til en helt ny egn, idet han begynder i det sydvestlige hjørne endnu engang og derfra opregner de sydligste germanske stammer langs Donau.

Den del af de svebiske folkestammer, som strækker sig ind i den hemmeligste del af Germanien, er netop de syv nerthusdyrkende stammer, som interesserer os i denne sammenhæng. Om dem fortælles i kap. 40 efter omtalen af semnonerne og langobarderne: „Derefter værnes Reudigni, Aviones, Anglii, Varini, Eudoses, Suardones og Nuithones af floder og skove. Hos dem er der ikke noget særskilt mærkeligt ud over det, at de i fællesskab dyrker Nerthus, d. v. s. Moder Jord, og tror, at hun griber ind i menneskenes anliggender og på en vogn kører omkring mellem folkene. Der er på en ø i oceanet en hellig lund, i den en indviet vogn dækket med klæde; at berøre den

er alene tilladt præsten. Han forstår, når gudinden er til stede i sin helligdom, og når hun kører ud trukket af køer, ledsager han hende med stor ærbødighed. Da er der glade dage, og festligt smykkede er alle de steder, hun hædrer med sit besøg. De går ikke i krig, griber ikke til våben; alt jern er lukket inde, i så høj grad hersker der fred og ro — indtil den samme præst giver gudinden, der er blevet mæt af omgangen med de dødelige, tilbage til hendes tempel. Derefter bliver vognen og klædet og — hvis I vil tro det — gudinden selv vasket i en hellig sø. Herved bistår slaver, som den samme sø strax sluger. Derfra hidrører rædselen og den hellige uvidenhed om, hvad det er, som kun dødsviende ser.“

Af disse syv folkestammer er de fem ellers ukendte; kun to, nemlig anglerne og varnerne, kendes fra andre kilder. Man har ment, at nogle af de ukendte stammer samt anglerne har boet på den jydsk halvø, og at varnerne har boet enten ved Varnæs i Sundeved eller ved Warnau og Warnemünde i Meklenborg. Denne stedfæstelse medfører tre fordele: Tacitus bringes i overensstemmelse med Beda, anglernes og varnernes navne forbindes med kendte stednavne, og det bliver muligt at identificere den af Tacitus omtalte ø i oceanet med en af øerne i Østersøen.

Den bedste argumentation for denne stedfæstelse skylder vi den tyske oldforsker Karl Müllenhoff og den danske sprogforsker Hermann Møller, der begge med stor lærdom og skarpsindighed har søgt at bringe orden i hele problemkomplekset. De placerer et meget stort antal stammer på den jyske halvø, ikke blot de fleste af de syv nerthusdyrkende stammer, men også sveberne, de senere schwaber, hvis navn Herm. Møller mener er bevaret i det sydslesvigske landsbynavn Schwabstedt. Denne stednavnetolkning er imidlertid usandsynlig, fordi stednavne på -sted ellers ikke er sammensat med folkenavne. Også en anden stednavnetolkning, som har spillet en rolle i denne forbindelse, er senere blevet gendrevet.

Müllenhoff mente, at landsbynavnet *V a r n æ s* i Sundeved indeholder varnernes navn, men Mar. Kristensen har med stor lærdom bevist, at forleddet er gammeldansk *waræ* „overdrev“.

Den vigtigste grund til, at Müllenhoff og Hermann Møller placerer anglerne i Angel, er imidlertid ikke disse stednavne, men en helhedsopfattelse af Tacitus' text. I Hermann Møllers udformning går denne opfattelse ud på følgende: I kap. 28—40 opregner Tacitus de germanske stammer langs Rhinen og nord for denne i retningen fra syd mod nord, men således, at han ofte standser efter at have nævnt en række stammer og derefter opfører en parallel række stammer længere mod øst, ligeledes i retningen fra syd mod nord; en sådan parallel række opføres efter cheruskerne og kimbrenne, nemlig semnonerne, langobarderne og de syv nerthusdyrkende stammer, som altså bor i retningen fra syd mod nord, øst for cheruskerne og kimbrenne; da Tacitus ifølge Møller tænkte sig kimbrenne boende ved Elbens munding, er det herefter rimeligt at lokalisere de nordligste nerthusdyrkende folk til Østslesvig. Et bevis for denne opfattelses rigtighed finder Müllenhoff og Møller i indledningen til kap. 41, hvor Tacitus siger, at han nu vil følge Donau, ligesom han hidtil har fulgt Rhinen. Men dette bevis er blevet gendrevet af svenskeren Elis Wadstein: Tacitus siger, at han „for lidtsiden“ (*paulo ante*) fulgte Rhinen, og ikke „hidtil“ (*hactenus*); der står altså intet som helst om de nærmest foregående stammers rækkefølge, og det er netop disse stammer det drejer sig om.

De bedste argumenter i m o d denne stedfæstelse skylder vi to svenske videnskabsmænd, nemlig filologen A. Erdman og historikeren Lauritz Weibull. Erdman hævdede, at alle sveberne, både langobarderne, semnonerne og de syv nerthusdyrkende stammer, må have boet i henholdsvis Nord- og Mellemtyskland. Det vanskelige spørgsmål, hvordan mellem-tyske stammers kultsted kan være en ø i oceanet, søgte han at klare ved at antage, at de foretog rejsen i både op og ned

ad Elben. Weibull har behandlet problemet om kimbrernes og andre stammers hjemstavn i en afhandling i tidsskriftet *Scandia* 1934. Hans resultat var overraskende nyt, og det er indlysende rigtigt, fordi han betragter de klassiske forfatteres tekster i lys af deres egne forudsætninger, deres egen tids verdensbillede. For romerne paa Tacitus' tid var jorden en rund skive, omflydt af det store hav, Oceanus. Enkelte dele af dette ocean kendte de af selvsyn, nemlig dels Det Kaspiske Havovre mod øst, dels et punkt ved Østersøen som nævnes hos Plinius, dels hele Europas vestkyst op til Elbens munding, men sandsynligvis heller ikke længere. Kejser Augustus havde sendt en flådeexpedition fra Rhinens munding mod øst, men den nåede efter al sandsynlighed kun et lille stykke op ad Elben, hvor kimbrerne, charuderne, semnonerne og andre germanske folk gennem sendebud bad om det romerske folks venskab. Disse folk må ifølge de gamle kilder (Augustusmonumentet i Ankara, den romerske historieskriver Velleius Paterculus, den græske geograf Strabo og den spanske geograf Pomponius Mela) have boet syd for Elben. Endnu på Tacitus' tid kendte romerne sandsynligvis ikke den jyske halvø. De vidste, at den nordøstlige del af jordskiven beboedes af germanere og andre barbariske folkeslag, samt de forunderligste fabelvæsener. Af germanerne var romerne kommet i berøring med de nærmest ved de romerske grænser boende stammer; derudover har de formodentlig haft mere eller mindre troværdige efterretninger om de fjernereboende stammer i den hemmeligste del af Germanien, der jo måtte ligge langt mod nord og nordøst, nær ved oceanet.

Betragter vi nu Tacitus' text ud fra Weibulls resultat, forstår vi, at Tacitus må have ment at følge oceanet fra vest mod øst i sin opregning af de nordlige germanske folk. Romerne vidste, at kimbrerne boede helt oppe ved jordskivens nordligste punkt, og teutonerne, charuderne og semnonerne i deres nærhed. Teutonerne og charuderne nævnes ikke hos Tacitus, men kimbrerne nævnes ved oceanet længst mod nord, og efter dem

semnonerne, langobarderne og de syv øvrige svebiske stammer. Heraf kan vi ikke slutte, at de svebiske folk boede ved Østersøen, men kun at de boede et eller andet sted sydøst for kimbrerne.

Når vi læser Tacitus' text med hans eget verdensbillede i tankerne, forstår vi desuden, at udtrykket „på en ø i oceanet“ (in insula oceani) ikke behøver at tages bogstaveligt; det betyder måske blot „uhyre langt mod nord“; romerne havde nemlig under deres sejlads langs nordkysten gjort den opdagelse, at der ligger øer uden for jordskivens rand, et stykke ude i oceanet. Sådanne øer omtales ofte hos de klassiske forfattere, og de befolkes med de mærkeligste folkeslag og fabelvæsener.

— Ud fra Tacitus' text alene kan vi altså ikke med blot nogenlunde nøjagtighed fastslå, hvor anglerne (og varnerne) har boet på hans tid. Men vi kan betegne det som lidet sandsynligt, at de har boet i Sønderjylland.

3. Den berømte alexandrinske geograf Klaudio s Ptolemaios skrev sit værk geographiké hyphégesis (d. v. s. „lærebog i korttegning“) omkring år 150 efter Kristus. Medens den ældre forskning (bortset fra Kaspar Zeuss) overvurderede Bedas og Tacitus' troværdighed, undervurderede den Ptolemaios'; fx skrev den berømte oldforsker Karl Müllenhoff i 1900 i sin *Altertumskunde* IV s. 50: „Ikke en eneste angivelse er helt rigtig.“ Denne vurdering forfægtes endnu af den lærde danske forsker Gudmund Schütte, endda med en sjælden skarphed og udholdenhed. Men i løbet af de sidste tyve år er der ellers sket en omvurdering af Ptolemaios' værk, takket være undersøgelser af tjekkeren Emanuel Šimek og tyskerne Otto Cuntz og Theodor Steche. Disse forskere søger at forstaa Ptolemaios' værk ud fra dets egne forudsætninger, idet de dels betragter det i lys af den geografiske videnskabs standpunkt på Ptolemaios' egen tid, dels studerer de kilder, der stod til hans disposition.

Geografiens standpunkt på Ptolemaios' tid kender vi godt, for hans lærebog blev bestemmende for verdensbilledet i de følgende halvandet tusind år. De hellenistiske lærde i Alexandria på den tid vidste, at jorden er rund som en kugle, og det er dem, der har inddelt jordkuglen i 360 længdegrader, målt fra den kanariske ø Ferro, og hver halvkugle i 90 breddegrader målt fra Ækvator. Ptolemaios indleder sit værk med en undervisning i fastlæggelsen af dette net af længde- og breddegrader. Det viser sig nu, at medens afstanden mellem breddegraderne stemmer næsten fuldstændig overens med de mål, moderne geografer har fundet, er afstanden mellem længdegraderne på grund af unøjagtige observationer for lille hos Ptolemaios, omkring 70 pct. af den virkelige. Denne fejl foranledigede forøvrigt Amerikas opdagelse, idet man på Columbus' tid havde hittet ud af, at man ved at sejle vestpå måtte kunne finde en kortere vej til Bagindien end den lange rejse syd om Afrika; Bagindiens sydspids ligger nemlig hos Ptolemaios 180° øst (og altså også vest) for Ferro (i stedet for 126° øst for Ferro). Foruden denne fejl, som er let at korrigere, har man fundet en anden fejl, som har voldt store vanskeligheder ved fortolkningen af Ptolemaios' oplysninger om Germanien: Hele kyststrækningen fra Portugal til Weichsels munding ligger ca. 2° for langt mod øst og ca. 2° for langt mod nord i forhold til middelhavskysten. Denne skævhed har Ptolemaios måttet rette et eller andet sted i indlandet; derfor har han fx ladet Rhinens nedre løb flyde i stik nordlig retning i stedet for nordvestlig, og enkelte steder har han af denne grund anbragt samme lokalitet to steder, det ene mod nordøst, åbenbart fastlagt i forhold til et punkt på nordkysten, det andet mod sydvest, åbenbart fastlagt i forhold til et punkt på middelhavskysten; fx er Elbens udspring lokaliseret til to forskellige steder, hvis indbyrdes position netop er den, man måtte vente på grund af denne fejl; det kan måske tænkes, at denne fejl i gradmålingen også er årsag til en fejl, som har spillet en rolle i drøftelsen af anglerproblemet, nemlig

den, at langbobarderne er lokaliseret til to forskellige steder, det ene nordøst for det andet.

Denne fejl og dens konsekvenser bliver forståelige ved en betragtning af de kilder, hvorfra Ptolemaios har hentet sine oplysninger om Germanien. Disse kilder kan inddeles i tre kategorier.

a. Geograferne Strabo og Marinos fra Tyrus og måske enkelte andre antikke forfattere, men ikke Tacitus. Fra Strabo har Ptolemaios nogle bjærgravne, fra Marinos en del historisk kendte lokaliteter og desuden en bestemmelse af nogle punkter på Atlanterhavskysten. Denne bestemmelse er foretaget på grundlag af en sejlanvisning, der har forvexlet to portugisiske forbjærge og derved forårsaget den omtalte gradmålingsfejl på hele vest- og nordkysten.

b. En nu tabt kystbeskrivelse, der omfatter den øvrige del af kysten inklusive den jyske halvø, de danske øer og Østersøens sydkyst indtil Weichsels munding. Beskrivelsen må være forfattet af en græskkyndig officer eller lærd; forfatteren har nemlig gengivet det germanske h ved ch, fx i flodnavnet Chalusos; havde han ikke været græskkyndig, ville han sandsynligvis have skrevet c eller muligvis h. Fra denne kystbeskrivelse må de fleste danske folkenavne hos Ptolemaios stamme, fx Chaloi; kun Charudes og Kimbroi stammer, som det vil fremgå af det følgende, sandsynligvis andetstedsfra.

c. Otte nu tabte beskrivelser af indlandske rejseruter forfattede af ikke-græskkyndige romere, altså romerske købmænd. Vi ved, at Ptolemaios til sin beskrivelse af Gallien, Italien og egnene nord og nordøst for Italien har benyttet tilsvarende bevarede rejsebeskrivelser (itinerarier) af stereotyp indhold. De nævner først navnet på en handelsplads, derefter navnet på det folk, som bor på stedet, angiver dernæst afstanden til den næste by og meddeler endelig, i hvilken retning vejen til denne by går. Når man anbringer de germanske og slaviske handelspladser, som Ptolemaios nævner, på et kort i overensstemmelse

med hans angivelser af deres længde- og breddegrader og under hensyntagen til de omtalte fejl, viser det sig, at de tegner tydelige rejseruter i retningen syd—nord. De fleste ruter når fra Romerrigets grænse til Nord-ellerØstersøkysten, hvor de undertiden ender i en handelsplads, som Ptolemaios også har kendt fra kystbeskrivelsen. Det var altså hans opgave at bestemme handelspladsernes beliggenhed og folkestammernes bopladser på grundlag af de omtrentlige opgivelser i disse itinerarier og på en sådan måde, at det kom til at passe med den forkerte bestemmelse af kystlinien. Denne opgave har han løst på en særdeles behændig måde, men det er klart, at man ikke må tillægge Ptolemaios større nøjagtighed, end hans kilder tillod ham.

Ptolemaios nævner fra Germanien ialt 69 folkestammer og 95 handelspladser. Af de 69 folkestammer er 7 anbragt i Jylland. Om de syv jyske stammer siger han: „Halvøen selv bebos oven for (d. v. s. nord for) Saxerne af Sigulones mod vest, derefter Sabalingioi, derefter Kobandoi, oven for disse Chaloi, og oven for disse igen mod vest Fundusioi (eller Frundusioi) og mod øst Charudes, og øverst af alle Kimbroi.“ Disse stammer kan ikke identificeres med en eneste af de syv nerthusdyrkende stammer hos Tacitus. Af Ptolemaios' syv folk kendes kun de to sidstnævnte fra andre kilder, nemlig charuderne og kimbrerne.

Udgangspunktet for mange forskeres diskussion af spørgsmålet om kimbrernes og andre folks herkomst har været en række mere eller mindre acceptable stedsnavnetolkninger. Man har identificeret forleddet i navnene Himmerland og Himmersyssel med folkenavnet kimbrer, landskabsnavnet Thy med folkenavnet teutoner, halvønavnet Salling med folkenavnet Sabalingioi og første led i Hardsyssel med folkenavnet Charudes. Men ser vi på Ptolemaios' stedsangivelser, må vi indrømme, at de passer dårligt med de nuværende landskabers og syslers beliggenhed: Ptolemaios anbringer ikke kimbrerne i Himmerland, men længst mod nord, og heller ikke charuderne i Hardsyssel, men

længere mod øst, eller sabalingerne i Salling, men længere mod syd.

Sammenligner vi nu Ptolemaios med det foran omtalte An-karamonument og andre gamle kilder, falder det i øjnene, at mens det fremgår af disse, at kimbrenne og charuderne boede syd for Elbens nedre løb, anbringer Ptolemaios dem længst mod nord på den jyske halvø. Hvorledes skal denne modsigelse forklares? På dette spørgsmål har Lauritz Weibull givet et lige så overraskende som indlysende rigtigt svar: Den antikke verden vidste, at kimbrenne kom fra oceanets kyst længst mod nord (ex ultimo littore oceani står der fx hos Quintilian), og at charuderne var deres naboer; da den jyske halvø senere blev opdaget, mente man følgelig, at disse to folk hørte hjemme yderst mod nord i Jylland.

Vi har set, at Tacitus nævner kimbrenne længst mod nord, men ikke røber kendskab til den jyske halvø. Nu kunne det synes utroligt, at Tacitus, hvis værk kun er 50 år ældre end Ptolemaios', ikke skulle kende denne halvø, hvis kystlinie Ptolemaios bestemmer forholdsvis nøjagtigt. Man kunne spørge, om der da findes noget bevis for, at den sejlads nord om Jylland og gennem de danske farvande, som jo må danne grundlaget for Ptolemaios' viden, først begyndte i tiden mellem Tacitus og Ptolemaios. Vi er så heldige, at arkæologerne i de senere år har fremdraget et sådant bevis. Helt ovre ved Weichselmundingen, altså netop på det sted, hvor den af Ptolemaios benyttede kystbeskrivelse ender, har man fundet en hel del romersk importgods, som stammer fra Rhinegnene. Det kan ikke være bragt dertil ad landvejen, da der ligger store fundtomme områder mellem Weichselmundingen og romergrænsen; altså må det være kommet ad søvejen gennem de danske farvande. Også på de danske øer findes en mængde importgods fra Rhinegnene, også her må vi regne med en import ad søvejen. Denne import må være begyndt i løbet af 2. århundrede efter Kristus. Sejladsen gennem de danske farvande synes altså at være begyndt

netop så sent, at Tacitus ikke kunne drage nytte af den, men så tidligt, at Ptolemaios kunne gøre det. Dette giver os en smuk bekræftelse af Weibulls geniale hypotese.

Som et andet bevis på, at kimbrerne ikke har boet i Himmerland, bør man vistnok anføre de kimbriske personnavne. Vi kender kun ialt fire navne på kimbrere, nemlig Boiorix, Caesorix, Lugius og Clodicos (eller Claodicos). Af dem er de tre første afgjort keltiske og det fjerde muligvis keltisk. Mange anser af den grund kimbrerne for keltere og ikke for germanere, og denne opfattelse kan naturligvis ikke forenes med hypotesen om kimbrernes hjemstavn i Jylland, men udmærket med den opfattelse, at de boede ved den venstre bred af Elbens nedre løb; vi ved nemlig med sikkerhed, at der har boet keltere så langt mod øst som ved Weser. Men også hvis kimbrerne var germanere, passer personnavnene bedst med, at de har boet mellem Elben og Rhinen, i kelternes umiddelbare nærhed. Ganske vist har Danmark været under så stærk indflydelse af keltisk kultur, at vi har indlånt enkelte keltiske personnavneled; men så stærk var denne indflydelse næppe, at beboerne i Himmerland i stor udstrækning har båret keltiske navne.

Weibulls hypotese stemmer altså på det smukkeste med, hvad vi ellers ved om kimbrernes og charudernes hjemstavn. Den giver en god forklaring på, at Ptolemaios anbringer dem nordligst i Jylland. Og endelig passer den med, at Ptolemaios' kendskab til Jyllands befolkning efter alt at dømme hvilede på et meget usikkert grundlag. Havde hans oplysninger om denne befolkning iøvrigt været pålidelige, måtte vi have tillagt hans placering af kimbrerne og charuderne betydning; men oplysningerne er upålidelige. Fra Danmark kender Ptolemaios ikke en eneste handelsplads; og det vil jo sige, at de romerske købmænd, hvis itinerarier han har benyttet, ikke stod i direkte forbindelse med vort land, og at deres viden om dets folk derfor var meget ringe. De fem ellers ukendte folkenavne fra Jylland kan være enten frit opfundne eller opstået ved romernes gen-

givelse af fjerntboende folks efterretninger, som må formodes at være meget upålidelige.

Går vi fra Danmark længere mod syd, skifter Ptolemaios' oplysninger karakter; her kendte romerne mange handelspladser og vidste følgelig god besked om befolkningen. I mangfoldige tilfælde har det kunnet påvises, at Ptolemaios' oplysninger om folkestammerne i det nuværende Tyskland stemmer nøje overens med vidnesbyrd i andre kilder, fx hos Tacitus, hvem han som sagt er uafhængig af.

Ptolemaios omtaler ikke vanerne og de andre nerthusfolk, som hos Tacitus optræder sammen med anglerne. Men anglerne nævnes. Hos Ptolemaios har de ligesom hos Tacitus nær tilknytning til sveberne, og de siges at bo mellem langobarde og semnonerne, der også ifølge Tacitus boede i deres nærhed. Stedet hos Ptolemaios lyder sådan: „Af de i landets indre og midte boende folk er de største: Sueboi-Angiloi, som bor øst for Langobardoi og strækker sig mod nord indtil den midterste del af floden Albis (Elbe), Sueboi-Semnonnes, som strækker sig fra den nævnte del af Albis mod øst indtil floden Suebos (Oder), og Burguntai (el. -tes), som ejer landet derfra og til Uistula (Weichsel).“

Hvordan skal nu denne stedsangivelse forstås? Elbens midterste del ligger ved Saales udmunding, og her løber Elben i retningen syd—nord; men Elbens midterste løb siges jo at danne nordgrænsen for anglernes område. Man har villet løse denne vanskelighed ved at antage, at anglerne boede syd for Elbens nedre del, som tilnærmelsesvis løber i retningen øst—vest, altså i det nuværende landskab Altmark i den store Elbe-bue. Men herved opstår blot nye vanskeligheder, idet denne del af Elben ikke kan kaldes den midterste. Og i virkeligheden løser problemet sig selv, når man tager hensyn til Ptolemaios' viden om de tyske floder. Han kender kun deres udspring og deres munding og har ikke rede på deres krumninger, men forestiller sig deres løb som tilnærmelsesvis lige; i hans forestil-

ling om Germanien løber Elben altså i retningen sydøst—nord-vest. Da græsk savner betegnelser for de skrå verdenshjørner, kunne Ptolemaios betegne Elbens midterste løb enten som anglernes østgrænse eller som deres nordgrænse, og han har åbenbart valgt det sidste.

Der knytter sig altså ingen vanskelighed til forståelsen af Ptolemaios' text. Stedfæstelsen er klar og præcis. Spørgsmålet er nu, hvilken nøjagtighed vi tør tillægge den, med andre ord hvilken indflydelse den foran omtalte gradmålingsfejl har haft, dels på Ptolemaios' opfattelse af, hvor Elbens midterste del var, dels på hans placering af anglerne.

Fejlen bestod jo i, at punkterne ved Nordsø- og Østersøkysten hos Ptolemaios er anbragt 2 grader for langt mod nord og 2 grader for langt mod øst i forhold til punkterne ved Middehavskysten. Elbens munding er naturligvis bestemt i forhold til Nordsøkysten. Dens kilde er bestemt to gange, den ene gang i forhold til Østersøkysten, den anden gang i forhold til Middehavskysten. Men da en linie mellem de to kilder går næsten vinkelret på Elbens løb, er det næsten helt ligegyldigt, hvilken kilde Ptolemaios har valgt som udgangspunkt for sin beregning af Elbens længde. I begge tilfælde bliver den midterste del af Elben et sted lidt syd for Saales udmunding i Elben.

Anglerne boede ifølge Theodor Steche ved en handelsvej, der førte fra Regensburg ved Donau til handelspladsen Marionis ved Meklenborgs kyst. Her måtte Ptolemaios forstørre de afstandsangivelser, han fandt i itinerarierne, for at få dem til at passe med den afstand, han selv beregnede på grundlag af de forkerte gradmålinger. Skønt han øjensynlig har anvendt dette middel, har han alligevel placeret handelsvejens nordlige endepunkt, Marionis, inde i Landet, ca. 1 grad syd og vest for den handelsplads af samme navn, som han kendte fra kystbeskrivelsen. Herved indvandt han altså 1 breddegrad. Resten må han have indvundet ved at forøge itinerariernes afstandsbestemmelser. Skønt det vistnok er mest sandsynligt, at han har forøget de

sydlige afstande mere end de nordlige, må det formodes, at Ptolemaios har anbragt anglerne lidt for langt mod syd. Anglernes virkelige bopladser kan have været i den store Elbebug eller i området længere mod syd, helt op til Saales udmunding i Elben.

Så stor er altså den usikkerhed, der knytter sig til Ptolemaios' stedfæstelse. Men heller ikke større. Det er fuldstændig umuligt at fortolke Ptolemaios sådan, at anglerne placeres ved Østersøkysten.

Ptolemaios' stedfæstelse strider, som vi har set, ikke mod Tacitus' opgivelser. Der skal derfor meget stærke grunde til at drage Ptolemaios' oplysning i tvivl.

Vi skal nu ganske kort gennemgå det øvrige kildemateriale for at se, om der ud over Bedas langt yngre beretning findes sådanne grunde. Materialet deler sig i fem grupper: historiske kilder ud over Beda, Tacitus og Ptolemaios; stednavne; arkæologiske vidnesbyrd; sagn; og sproglige vidnesbyrd.

4. Det historiske kildemateriale ud over Beda, Tacitus og Ptolemaios er sparsomt og usikkert. De engelske kilder (Nennius' *Historia Brittonum*, Alfred den Stores oversættelse af Orosius' historie, Den angelsaxiske Krønike, Æthelweards krønike, Vilhelm af Malmsburys *Gesta regum Anglorum*) spiller kun en ringe rolle, fordi de alle er yngre end Beda og formentlig afhængige af ham; de går alle ligesom Beda ud fra, at anglerne kom fra Angel; hvis en eller anden med hensyn til dette punkt skulle være uafhængig af Beda, ville den kun bevise, at denne hypotese var almindelig i England i det 8., 9. og 10. århundrede, men den ville ikke give os noget nyt argument for hypotesens sandhed.

Af de klassiske historieskrivere er kun den palæstinensiske historiker Prokopios af nogen betydning for vort spørgsmål. Prokops værk *De bello Gothico* er to hundrede år ældre end Bedas (han døde 562); men hans viden om de nord-

og vesteuropæiske forhold er desværre vag. Om England hedder det: „Øen Brittia indeholder tre meget folkerige nationer, som hver har en konge over sig. Disse nationers navne er: Angiloi, Phrissones og Brittones“; Prokop er den eneste, der nævner friserne blandt Englands beboere. Om erobrernes herkomst siger han intet. Til gengæld omtaler og stedfæster han flere gange varnerne, der jo hos Tacitus nævnes som anglernes naboer, på fastlandets kyst. Men hans oplysninger er modstridende: Et sted placerer han dem nær Rhinens munding, hvor de kæmper mod angler, der fra England gør landgang på fastlandskysten; men andre steder taler han om varner ved nedre Elbe. Den naturlige forklaring på denne modsigelse er den, at Prokops viden var så usikker, at han kaldte flere forskellige folk i det yderste nordvest ved varnerens navn. Prokops omtale af varnerne ved Nordsøkysten bør derfor opfattes som et meget svagt indicium for, at anglerne har boet her.

Blandt de germanske fastlandsfolks egne historiske kilder er der een som udtrykkelig siger, at anglerne boede ved Rhinen, nemlig Adam af Bremens De Hamborgske Ærkebispers Historie. I begyndelsen af dette værk omtales saxernes sørøverier på den galliske og den engelske kyst i 5. århundrede efter Kristus, og der fortsættes således: „Altså havde saxerne fra først af deres sæde på begge sider af Rhinen, og de kaldtes angler (et uocati sunt Angli). Af dem kom en del derfra til Britannia og uddrev romerne af denne ø; en anden del angreb og erobrede Thüringen“. Men de afgørende ord „et uocati sunt Angli“ findes ikke i de ældste håndskrifter; og selv om de gjorde det, ville de ikke have nogen beviskraft hos en så sen forfatter som Adam af Bremen, der levede i det 11. århundrede. Prokop og Adam af Bremen danner altså et yderst svagt grundlag for den ret almindelige hypotese, at anglerne umiddelbart før invasionen i England boede ved Rhinens munding, hvortil de efter nogle forskeres mening var kommet

fra Angel, efter andres fra Mellemtyskland. Lige så svagt er et tredie indicium, nemlig stednavnet *Angledura*, som må søges ved nedre Rhin; dette navns forled kan lige så godt være et flodnavn som folkenavnet angler, eller måske bedre.

De øvrige historiske kilder indeholder intet om anglernes og varnernes bopæle ved Rhinen, men taler derimod for, at de har boet i Mellemtyskland, nær ved thüringerne.

Omkring år 507, altså kort efter anglernes tog, skrev østgothernes konge Theodorich den Store ifølge kongens sekretær Cassiodorus et brev til burgundernes og et til vestgoternes konge med opfordring til alliance mod frankernes konge Chlodewech, hvis voxende magt han med rette frygtede. Både burgunderne og vestgoterne var frankernes naboer, de første boede på på det tidspunkt ved Rhone og Saone, de sidste i Spanien og det sydligste Frankrig. Samtidig skrev Theodorich enslydende breve til herulernes, varnernes og thüringernes konger og opfordrede dem til at alliere sig med ham mod frankerkongen, hvis denne angreb vestgoterne. Heraf kan vi med sikkerhed slutte, at herulerne og varnerne ligesom thüringerne boede så nær ved frankernes grænser, at de kunne føle sig truet og altså være interesseret i en alliance mod dem.

To af disse folk, nemlig varnerne og thüringerne, nævnes nogle århundreder senere sammen med anglerne i overskriften over et lovhåndskrift, som stammer fra begyndelsen af 9. århundrede, og hvis betydning for vort problem A. Erdman har gjort opmærksom på; loven kaldes her *Lex Angliorum et Werinorum, hoc est Thuringorum* (anglernes og varnernes, det vil sige thüringernes lov; i et andet håndskrift blot *Lex Thuringorum*, thüringernes lov).

Det kan ikke være tilfældigt, at vi således flere gange finder beviser på en nær tilknytning mellem anglerne, varnerne og thüringerne. De må have boet i nærheden af hinanden i og ved Thüringen, altså i den del af Mellemtyskland, hvor Ptolemaios

placerede anglerne før toget til England. En del af anglerne må derfor være blevet tilbage i deres gamle hjemstavn.

5. S t e d n a v n e har spillet en stor rolle i drøftelserne af spørgsmålet om anglernes herkomst. Det vigtigste argument for den hypotese, at anglerne kom fra Sønderjylland, har til alle tider været stednavnet A n g e l. I reglen siger man blot, at stednavnet er et minde om anglerne, uden at gøre nærmere rede for, om stednavnet tænkes dannet af folkenavnet, eller folkenavnet af stednavnet. Den første formodning har vistnok været fremherskende hos en række tyske forfattere, fordi halvøen paa tysk hedder Angeln og altså ligner de tyske stednavne, som faktisk er dativ pluralis af folkenavne, fx Sachsen, Preussen, Thüringen. Men n'et i Angeln er uoprindeligt. Navnets gamle form er *Angul. Om dette navn har Kr. Hald skrevet en interessant afhandling, hvori det forklares som en - ula - afledning af adjektivstammen *angi-, der betyder „snæver“, og som findes i det tyske adjektiv eng. *Angul er sandsynligvis oprindeligt navn på Slien, den snævre fjord. På tilsvarende måde har ifølge Hald den østlige del af Limfjorden oprindeligt heddet Wændæl, og også dette navn er senere overført på et landskab, nemlig Vendsyssel, ældre Wændlæ sysæl. Nu fører Hald denne parallellisme videre, idet han antager, at to navne på stammer fra folkevandringstiden, nemlig anglerne og vandilerne (vandalerne), er afledt af de to fjordnavne. Men denne sidste del af Halds hypotese er lidet plausibel. For det første findes der ingen sikre eksempler på, at stammenavne fra folkevandringstiden er afledt af fjordnavne, og for det andet findes der andre forklaringer paa de to stammenavne. Derfor kan Halds afhandling snarere tages til indtægt for den opfattelse, at anglerne i k k e kom fra Angel; den har nemlig vist, at det er muligt at forklare halvøens navn uden at tage folkenavnet til hjælp. — Det kan tilføjes, at der ikke findes nogen anden mulighed for at

knytte folkenavnet til halvøen; dennes beboere kaldes nemlig aldrig anglere, men altid angelboer, lige fra det 13. århundrede.

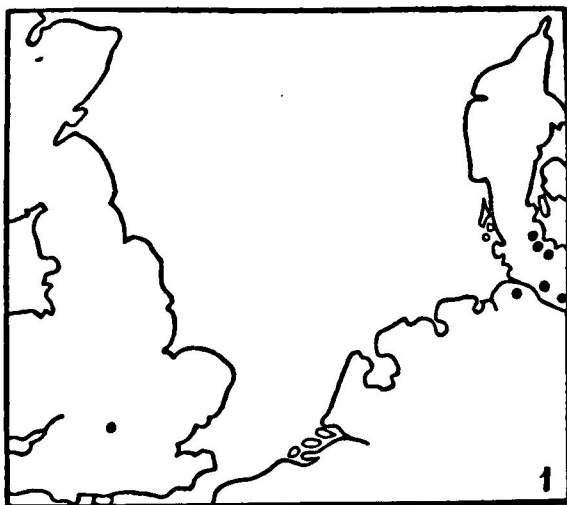
Et vigtigt argument for den anden hypotese, at anglerne kom fra Mellemtyskland, har man fundet i nogle stednavne fra Saaleegnen, deriblandt Frisonofeld, Werenofeld og Engilingô, der nævnes allerede i 9. og 10. århundrede. De tre navne betegner områder i Thüringen på begge sider af Saale. Forleddene i de to førstnævnte navne er utvivlsomt folkenavnene friser og varner, og forleddet i det sidste er sandsynligvis anglernes navn. Det er et åbent spørgsmål, om friserne har deres oprindelige hjem her, således at en del er blevet tilbage i Thüringen, medens de øvrige er vandret til nordskysten, eller om der er foregået en vandring i den modsatte retning. At varnernes og anglernes navne findes i stednavne netop i Thüringen, passer på det smukkeste med, at varnerne, anglerne og thüringerne havde fælles lov, og der hersker vistnok nu almindelig enighed om, at anglerne faktisk engang har boet i Thüringen. Man har ganske vist forsøgt at redde anglernes nordiske urhjem ved at konstruere højst indviklede og usandsynlige folkevandringer: Enten lader man den lille slesvigske halvøes befolkning drage til Rhineggen, hvor den lille skare deler sig i to endnu mindre dele, der hver for sig udfører forbløffende bedrifter: Den ene underlægger sig en væsentlig del af England, den anden drager til Thüringen for at grunde et rige der. Eller man lader adskillelsen foregå i Angel, hvorfra nogle rejser via Rhinen til England, andre til Thüringen. Men disse indviklede og usandsynlige løsninger er ganske unødvendige, og de er umulige, fordi Ptolemaios længe før toget til England omtaler anglerne netop på det sted, hvor deres efterkommere må have boet ifølge den omtalte lovs og stednavnenes vidnesbyrd. Herfra må en del af dem være draget til kysten (ved Elbens eller Rhinens munding) for sammen med saxerne (og måske eutierne) at sejle til England. Vi har set, at hverken stednavnet Angel eller Bedas beretning kan omstøde

denne simple antagelse, og vi har set, at Tacitus' omtale af anglerne lader sig forene med den. Vi skal nu se på de øvrige vidnesbyrd, som tilhængerne af den slesvigske hypotese beråber sig på, nemlig de arkæologiske og de sagnhistoriske.

6. De arkæologiske vidnesbyrd. På to måder har man forsøgt at udnytte det arkæologiske materiale til støtte for hypotesen om anglernes herkomst fra Angel. For det første har man påvist ligheden mellem fund fra folkevandrings-tidens England på den ene og samtidige fund fra Angel på den anden side. Det drejer sig her først og fremmest om en særlig art korsformede bøjlenåle, som er meget almindelige i England, men som også findes på fastlandet. De sidste indlæg i diskussionen skyldes de tyske arkæologer H. Ohlhaver og Herbert Jankuhn, fra hvis fremstillinger omstående kort er taget. De omhandlede bøjlenåle dateres almindelig til tiden ca. 400 — ca. 600 efter Kristus. I Holsten og Sydslesvig findes kun den ældste og den næstældste type, i England kun den midterste og den yngste. Dette opfattes af de to tyskere som et bevis på, at saxerne og anglerne har forladt de nævnte egne på fastlandet i den midterste types periode for at rejse til England.

Beviset tager sig bestikkende ud, især på kortet, der ved første øjekast virker som en serie dokumentariske illustrationer af invasionens forløb. Der er imidlertid grund til skepsis. De korsformede bøjlenåle har i virkeligheden en langt større udbredelse end vist på disse kort; den svenske arkæolog Nils Åberg har nemlig påvist, at de ældste korsformede bøjlenåle findes ikke blot i egnene omkring Elbens munding, men også i Frisland og Holland, og ligeledes i Danmark. Desuden behøver bøjlenålenes udbredelse slet ikke at afspejle en folkevandring; denne indvending bliver den afgørende, hvis det skulle vise sig, at de to tyske arkæologers kort hviler på en bedre typeinddeling end Åbergs, et spørgsmål, som ligger helt uden

for nærværende forfatters kompetence. Efter det første kort er kun eet exemplar af de ældste bøjlenåle fundet i Angel, nemlig det allernordligste, og efter det andet kort er ikke et eneste exemplar af de yngre nåle fra Angel. Udbredelsesområdet centrum ligger sydligere, på begge sider af Elben. I virkeligheden er den tanke, at sådanne nåles udbredelsesområde skulle falde sammen med forhistoriske stammeområder, ganske absurd. Tanken er en udløber af den tyske arkæolog G. Kossinnas teori om „kulturprovinser“; nu er denne teori vist forladt af de fleste, fordi det ved undersøgelser over sådanne genstandes udbredelse i senere tider, hvorfra vi har fyldigere underretninger, har vist sig, at udbredelsen er betinget af handelssamkvem og kulturstrømme og ikke af nationalitetsforhold. Den ene bøjlenål fra Angel kan altså kun bevise, at halvøens befolkning på den tid stod i handelforbindelse med eller modtog kulturelle impulser fra deres sydlige naboer. Men derfor behøver den jo ikke at have fulgt disse naboer på deres togt til England.

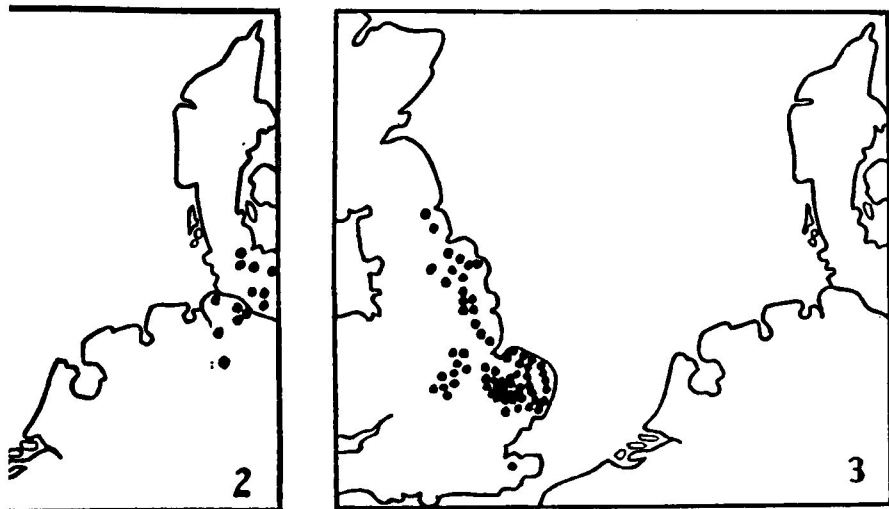
Ældste type

Midterste type

Også til England kan de korsformede bøjlenåle fra først af være kommet ved handelssamkvem. Andre engelske bøjlenåle-typer fra folkevandringstiden viser stor lighed med bøjlenåle fundne i egnen mellem Elbens og Weserens munding. Også lerkarrene fra folkevandringstidens England viser lighed med de samtidige lerkar fra området mellem Zuiderzøen og det sydlige Sønderjylland. Alle disse ligheder tyder på handelssamkvem mellem England og havnepladser på fastlandets nordsø-kyst, måske ved Weserens og Elbens munding. Det er højst sandsynligt, at dette handelssamkvem er betinget af, at Englands erobrere kom fra disse egne. Men fundene fortæller os intet om, hvorvidt nogle af dem var kommet til denne kyst fra Angel.

For det andet har man søgt at drage befolkningsstatistiske konklusioner af det arkæologiske fundmateriale. I Angel stiger fundenes antal stærkt fra begyndelsen af 4. århundrede efter Kristus og tager så af igen i 5. og især i 6. århundrede. Jankuhn hævder, at denne nedgang kun kan forklares ved en udvandring. Imidlertid er der en kronologisk vanskelighed:

Yngste type

Englands erobring fandt sted i første halvdel af 5. århundrede, og først i 6. århundrede bliver fundfattigdommen i Angel udpræget. Forøvrigt kan en tilsvarende nedgang i fundmængden konstateres i hele Danmark, især i 7. og 8. århundrede. Johannes Brøndsted hævder, at fundforholdene er så tilfældige, at man ikke bør slutte fra fundfattigdom til befolkningsnedgang. I betragtning af, at Danmark ved år 800 pludselig træder frem i historien som et særdeles kraftigt statssamfund, synes det indlysende, at Brøndsteds skepsis over for den arkæologiske statistik er berettiget.

Den sidste arkæolog, der har udtalt sig om de arkæologiske fund fra Angel, er Hans Neumann, der ikke tvivler om, at anglerne er udvandret fra Angel. Han stiller det spørgsmål, om anglernes udvandring kan spores i fundene, og besvarer det hæderligt med nej: „Tværtimod findes der Gravpladser, der fortsætter tværs over den Tid, hvor Udvandringen skal have fundet Sted“.

7. U f f e s a g n e t. Dette sagn findes både i England og i Danmark. I England har man villet finde det i to kilder, nemlig i det oldengelske digt *Widsið*, der må være ældre end vikingetiden og vistnok stammer fra det 8. århundrede, og i et latinsk historieværk fra middelalderen, *Vitae duorum Offarum* (de to Offa'ers liv; den ene Offa svarer til den danske Uffe, den anden er en velkendt konge, der regerede over Mercia 757—796 og grundlagde St. Albans kloster), skrevet i St. Albans kloster i Essex i tiden omkring år 1200.

Det oldengelske digt har kun nogle få antydninger, og de har ikke megen lighed med Uffesagnet: „Offa herskede over Angel, Alewih over danerne (Offa weold Ongle, Alewih De-num). Han var den tapreste af alle disse mænd; dog overgik han ikke Offa i tapperhed. Men Offa vandt det største kongerige tidligere end nogen anden mand, nemlig mens han var dreng. Ingen jævnaldrende har udført modigere dåd. Med sit

sværd alene fastsatte han grænsen mod myrgingerne ved Fifeldor. Den grænse, Offa vandt, er siden blevet holdt i hævd af anglerne og sveberne“. Det er alt.

I det middelalderlige værk fortælles et sagn, der er lokaliseret til West Anglia i England, men som ikke blot i handlingens hovedtræk, men også i flere specielle enkeltheder viser stor lighed med Uffesagnet. Det kan i korthed gengives således: Vestanglernes konge Warmundus havde en eneste søn Offa, som var blind til sit syvende og stum til sit tredivte år. En høvding Riganus krævede derfor at blive konge efter Warmundus' død. Da talte Offa for første gang og hævdede, at riget var hans. Han førte hæren mod fjenden; ved floden Riganburne kæmpede han alene mod oprørernes to sønner og dræbte dem.

I Danmark kendes sagnet om Vermund og Uffe fra fire kilder, nemlig Svend Aggesen, Saxo, Rydårbogen og kongetallet i runehåndskriftet af Skånske Lov. De to sidstnævnte bygger på Saxo og muligvis Svend Aggesen. Da Saxo har benyttet Svend Aggesen ved sin fremstilling af sagnet, er den ældste og bedste kilde altså Svend Aggesen. Dennes sagnform kan kort refereres sådan: Kong Wermundus' eneste søn Uffo var stor og stærk, men sløv; han talte ikke, før han var 30 år. Grunden til hans tavshed var den, at en stor skændsel den gang hvilede på de danske: To danskere havde været to mod een, da de dræbte en svensker, som havde myrdet deres fader. — Da Wermundus var blevet gammel og blind, sendte den hovmodige og gridske tyske kejser sendebud til ham for at kræve hans underkastelse; hvis han nægtede ham det, måtte han lade en kriger afgøre rigets skæbne ved en tvekamp mod en berømt tysk kriger. Men da rejste Uffo sig til alles forbavselse og begyndte at tale: „Jeg er dette riges rette arving, og jeg påtager mig denne tvekamp. Sig derfor kejseren, at jeg alene vil kæmpe mod kejserens søn og hans bedste kriger“. — Kampen fandt sted på en ø i Ejderen. En utallig tilskuerskare havde samlet sig på begge flodbredder. Uffo kæmpede med et sværd,

som kongen havde ladet grave op af jorden til ham, da de andre sværd sprang i hans hånd, når han svang dem. Så sikker var Wermundus på sin søns nederlag, at han satte sig på en bro, rede til at styrte sig i vandet, når han erfarede hans død. Men Uffo dræbte både kejserens søn og hans kriger og reddede derved Danmarks rige og folkets ære.

Mange har ment, at den engelske og den danske tradition ikke står i direkte forbindelse med hinanden, men at begge går tilbage til en historisk overlevering, der hørte hjemme i Angel i Sønderjylland og handlede om en grænsekamp mellem anglerne og deres sydlige naboer. Fra Angel skal anglerne have taget denne tradition med til England, hvor den senere blev omdannet til et lokalt sagn, skønt hovedhandlingen og navnene blev bevaret. I Angel skal traditionen have levet i folkemunde fra folkevandringstiden til middelalderen og havde ændret sig til et sagn om en grænsekamp mellem danskerne og de overmodige saxere, men iøvrigt have bibeholdt det gamle sagns handling, skueplads og personer. Denne mening er især blevet hævdet af Axel Olrik, Gudmund Schütte og H. M. Chadwick. Andre mener, at sagnet er opstået i England og i den ældre middelalder overtaget af danskerne og omdannet til et nationalt dansk sagn. Denne mening blev for første gang fremsat af Holbergs samtidige Hans Gram, og den deltes af Karl Müllenhoff og mange andre. Axel Olrik, der var en af de ivrigste forkæmpere for den førstnævnte hypotese, endte med at erklære sig enig med Müllenhoff (Folkelige Afhandlinger s. 70—80). Allerede Müllenhoff hævdede, at navnene Vermund og Uffe ikke er nordiske, men vestgermanske, og stednavneforskeren Kr. Hald har i en fortrinlig afhandling påvist, at denne opfattelse er rigtig. Hald drager deraf den slutning, at sagnet ikke kan være opstået i Angel, men må være af engelsk oprindelse. Men herved overser han den mulighed, at halvøen Angel i folkevandringstiden kan have haft en vestgermansk befolkning, en mulighed, der, som nævnt i indledningen, ikke på

afgørende måde lader sig modbevise ud fra stednavne og runeindskrifter. Hvis befolkningen i Angel var vestgermansk, er der nemlig ingen grund til hndren over, at dens sagnkonger bar vestgermanske navne. Strengt taget har undersøgelsen af de to navne altså kun bevist, at hvis traditionen om Vermund og Uffe er opstået i Angel, så må Angel i det 4.—5. århundrede have haft en vestgermansk befolkning, et resultat, som stemmer nøje overens med, hvad sproghistorien lærer os, at englændernes forfædre må have været vestgermanere.

Imidlertid kan der føres flere argumenter i marken for den påstand, at Uffesagnet er uoprindeligt i Danmark.

For det første findes der intet bevis på, at Uffesagnet har levet i en lokal sønderjysk tradition. Et sådant bevis har Axel Olrik søgt i den omstændighed, at Rydårbogen, der er skrevet i Ry kloster i Angel, lokaliserer Uffes kamp til en bestemt lokalitet, Kuningskamp; denne lokalisering, der ikke findes i de øvrige kilder, skulle da bero på en ældgammel tradition. Men Axel Olrik forlod senere dette standpunkt, og Kr. Hald har bevist, at Rydårbogens sagnform ellers er fuldstændig afhængig af Saxo, og at lokaliseringen sandsynligvis blot skyldes en lærd konstruktion.

For det andet er der en så nøje overensstemmelse mellem den danske sagnform hos Svend Aggesen og den engelske i *Vitae duorum Offarum*, at der nødvendigvis må være en direkte forbindelse mellem dem. Om sagnet er kommet fra Danmark til England eller fra England til Danmark, kan ikke afgøres ad kronologisk vej: *Vitae duorum Offarum* må være skrevet af Johannes de Cella, der kom til St. Albans kloster i 1180'erne og døde som klostrets abbed i 1214, Svend Aggesen må have fuldført sin Danmarkshistorie efter 1185, og før Saxo blev færdig med sin, hvilket skete ellem 1208 og 1219. Disse årstal kan ikke oplyse, om englænderen har skrevet af efter danskeren eller omvendt. Men det er mest sandsynligt, at Svend Aggesen har taget Uffesagnet fra *Vitae duorum Offarum* (eller eventuelt

en ældre kilde, som har indeholdt dette sagn), fordi Danmark i Valdemarernes tid modtog en meget stærk kulturel påvirkning fra England.

At Valdemartidens danske historikere havde et nøje kendskab til engelske historieværker, får vi en god bekræftelse på gennem Saxos udformning af Uffesagnet.

Det danske Uffesagn har jo i forhold til det engelske fået en egen rejsning ved tilføjelsen af skammotivet: To danske har bragt skam over folket ved at kæmpe to mod een, Uffe må kæmpe ene mand mod to for at afvaske skammen. Dette motiv, der kun antydes hos Svend Aggesen, har Saxo udført med mange nye enkeltheder: Uffo er gift med en datter af den sønderjyske jarl Frovinus, der falder i kamp mod den svenske konge Athislus; jarlens sønner, Keto og Vigo, hævner deres fader ved i fællesskab at dræbe Athislus. Af de tre nye personer bærer kun den ene, nemlig Keto, et navn, som er kendt fra nordisk sprogområde; de to andre navne, Frovinus og Vigo er ellers ukendt i Norden. Men de findes i England, oven i købet i en liste over vestsaxiske sagnkonger, der er samtidige med, men ellers uden forbindelse med de vestangelske sagnkonger War-mund og Offa; de to konger Freawine og Wig er fader og søn ligesom Frovinus og Vigo i Saxos Uffesagn. Det maa være herfra Saxo har hentet sin sønderjyske jarl og hans søn.

Da Karl Müllenhoff havde fremsat den påstand, at danske historikere har hentet Uffesagnet i England, gjorde englænderen H. M. Chadwick den rationalistiske indvending, at danskerne ikke kunne vide, at det engelske Offasagn handlede om danske forhold (how could they know that it referred to their own country?). Denne indvending ville unægtelig være fældende, hvis det drejede sig om kritiske historikere i det 19. og 20. århundrede forstand. Men middelalderens historikere var ikke kritikere, de var nationale og kristelige propagandister. Et af hovedformålene med Svend Aggesens og Saxos værker var at vise, hvordan de danske konger til alle tider har hævdet deres selv-

stændighed over for tyskerne. Til dette formål var Uffesagnet særdeles velegnet. For at kunne indlemme dette sagn i rækken af vidnesbyrd om dansk selvhævdelse mod tyskerne måtte Svend Aggesen altså påstå, at den ældste vestangelske kong Offa i virkeligheden var dansker og ikke englænder. En fuldt tilstrækkelig støtte for denne påstand kan han have fundet i Bedas beretning om, at anglerne kom til England fra den slesvigske halvø. Det er ikke nogen dristig påstand, at Svend Aggesen har kendt Beda; vi ved, at han kendte Adam af Bremen, og vi ved, at Saxo kendte Beda.

Tilbage står det dunkle sagnbrudstykke i Widsið. At det danske Uffesagn er hentet i England, udelukker jo ikke, at Widsiðs beretning om Offa kan være bragt til England af de angelske erobrere, ligegyldigt om der er nogen forbindelse mellem sagnet i Widsið og sagnet i Vitae duorum Offarum eller ej. Desværre er den anførte passage i Widsið temmelig uforståelig, ligesom forøvrigt digtet som helhed. Der er dog tre egennavne, som er blevet betragtet som beviser for, at sagnet hører hjemme i Angel.

Det første er Fifeldor, navnet på valpladsen, som man har anset for en fejl for eller en oversættelse af Egidor, den gamle form for navnet Ejderen, idet Saxo lader kampen foregå på en ø i Ejderen. Men da Svend Aggesens lokalisering beror på en dansk omdannelse af det engelske sagn, er der ingen grund til at fastholde denne forklaring af Fifeldor. Fifel betyder nemlig på oldengelsk „havuhyre, jætte“, og dore „dør, snævert pas“, og navnet kræver ingen yderligere forklaring.

Det andet er folkenavnet Sveber; anglerne og sveberne (Engle and Swæfe) holdt siden den grænse i hævd, som Offa vandt, står der i digtet. Om sveberne er anglernes modstandere eller forbundsfæller, får vi ikke at vide, men de opfattes i hvert tilfælde som deres naboer. Dette var en af Hermann Møllers grunde til at lokalisere Tacitus' sveber i Slesvig, hvor han med urette troede at finde deres navn i stednavnet Schwabstedt.

Men der er absolut intet andet, der tyder på, at sveberne har boet nord for Elben. Deres navn kan i den givne sammenhæng forstås på to måder: Enten bygger stedet på en korrekt tradition om anglerne og sveberne, der ifølge Tacitus og Ptolemaios var naboer og ifølge Ptolemaios boede i Mellemtyskland. Eller også har Widsiðs digter, hvis geografiske kundskaber må have været højst mangelfulde, i forbindelse med anglerne, som han tænker sig boende i Angel, blot nævnt en germansk folkestamme, som tilfældigt faldt ham ind. I hvert fald kan den anførte sætning ikke opfattes som en historisk korrekt tradition om, at anglerne og sveberne har boet i Sønderjylland.

Det tredje og vigtigste er selve halvøens navn: Offa weold Ongle, Alewih Denum. Man kunne have ventet et folkenavn i dativ pluralis parallelt med denum (danerne); ifølge Vitae duorum Offarum herskede Offa over vestanglerne i England. Men her står ikke Englum, men Ongle, d. v. s. Angel. Axel Olrik har sikkert fundet den rette forklaring, når han siger, at hypotesen om, at anglerne stammer fra halvøen Angel, er opstået i England omkring år 700 og er årsag ikke blot til, at Beda anser Angel for anglernes hjemstavn, men også til, at Widsið lader Offa herske ikke over anglerne i (England), men over Angel. Var digteren først kommet på denne tanke, kunne han let stille Offa sammen med danernes konge.

8. Sproglige vidnesbyrd. Man har hævdet, at oldengelsk indtager en mellemstilling mellem frisisk og nordisk, og at anglerne derfor må have været enten nordboer eller nordboernes naboer. Denne fremstilling af det oldengelske sprogs slægtskabsforhold er ikke rigtig, hvis man dermed mener, at oldengelsk er lige så nær beslægtet med de nordiske sprog som med de vestgermanske fastlandssprog. I alle væsentlige henseender, fx med hensyn til b ø j n i n g s e n d e l s e r, er oldengelsk meget nærmere beslægtet med oldfrisisk end med oldnordisk. Men det er rigtigt, at oldengelsk har en del g l o s e r til fælles

med de nordiske sprog, til dels endog centrale gloser. Hermann Møller har lagt meget vægt på, at engelsk mangler den frisiske (og tyske og nederlandske) præposition *von*, men i stedet har de to præpositioner *from* og *of*, der ganske svarer til dansk *fra* (oprindelig fram) og *af*. Denne engelsk-nordiske overensstemmelse kan genfindes i mange håndbøger som argument for anglernes nordiske oprindelse. Ikke desto mindre er argumentet uden værdi. Samtlige germanske oldsprog, gotisk, oldhøjtysk, oldsaxisk, oldfrisisk, oldengelsk og oldnordisk, har ordet *fram* som adverbium, gotisk og oldhøjtysk har det desuden som præposition ligesom engelsk og nordisk. I de vestgermanske fastlandssprog er det nu forsvundet, mens det er bevaret i England og Norden. Denne fordeling forklares bedst således, at England og Norden er to indbyrdes uafhængige reliktområder, der har bevaret et ord, som er gået tabt i det sydlige centralområde. På tilsvarende måde forholder det sig med *af*; det findes som præposition i de germanske oldsprog, men er nu forsvundet fra de vestgermanske fastlandssprog med undtagelse af de sydvestligste dialekter, deriblandt schweizertysk; præpositionen *af* (i sydtysk *ab*) er altså bevaret i tre indbyrdes uafhængige yderdistrikter. Endelig er *von*, som har afløst *fram* og *af* i de vestgermanske fastlandssprog, en nydannelse, som ikke findes i gotisk og heller ikke i urnordisk og oldengelsk.

Der findes mange andre eksempler på, at nye ord er trængt frem fra den sydlige del af det germanske sprogområde og har fortrængt gamle ord til de vestlige og nordlige yderområder. Således fandtes ordet *barn* i alle de germanske oldsprog. I tysk blev det allerede i middelalderen erstattet af *kind*, og i sydengelsk blev det ca. 1300 erstattet af *cild* (moderne engelsk *child*); men i Nordengland har *bearn* holdt sig til vore dage, ligesom *barn* i Norden. På lignende måde forholder det sig muligvis med en del af de gloser, som Richard Jordan opfatter som beviser på anglernes nordiske oprindelse. Men hvis man vil føre et holdbart bevis for en nær forbindelse mellem de engelske

anglers sprog og nordisk, må man påvise fælles nydannelser og ikke fælles relikter. Og der findes vist ikke et eneste sikkert eksempel på fælles nydannelse i Jordans liste.

Men hermed har vi kun yderligere begrundet en sætning, som vi formulerede allerede i indledningen: Anglerne må have talt et vestgermansk sprog. Tilbage står at undersøge, om denne sætning bedst lader sig forene med den hypotese, at anglerne kom fra Angel, eller med den, at de kom fra Mellemtyskland. Vi har allerede set, at det er sandsynligt, men ingeniunde sikkert, at der i A n g e l taltes et nordisk sprog i folkevandrings-tiden, og at netop spørgsmålet om anglernes herkomst måtte besvares, inden der kunne siges noget sikkert om Sønderjyl-lands sprog i 5. århundrede. Her kan altså ikke siges andet, end at begge hypoteser kan forenes med vor viden om sproget i Angel.

Sproget i E l b e-S a a l e- o m r å d e t er jo nu en mellem-tysk dialekt, som ganske vist er nærmere beslægtet med engelsk, end angelbomålet er det, men alligevel så forskelligt derfra, at man ved første øjekast vanskelig kan tænke sig, at englændernes forfædre i folkevandringstiden har talt samme sprog som thüringernes forfædre. Men i de sidste to menneskealdre har tyske sprogforskere udført et stort arbejde for udforskningen af de tyske dialekter og de ældste tyske sprogkilder og har derved opnået resultater, som temmelig grundigt har omkalfatret den tyske sproghistorie. Det har vist sig, at en del af de ældste tyske sprogkilder, fremfor alt de nordtyske, fremviser en række ejendommeligheder, som man tidligere havde anset for specifikt engelsk-frisiske; derfor mener man nu, at der i det område, som i tiden før angelsaxernes udvandring til England beboedes af de nordlige germanske stammer, taltes et sprog, der havde en del af de egenskaber, som nu kun udmærker engelsk og frisisk. Største delen af dette område har nu neder-tysk eller nederlandsk sprog, som ligner højtysk mere end engelsk. Dette forklarer man på den måde, at der i vikinge-

tiden og middelalderen gik en stadig kulturstrøm fra syd mod nord, hvorved det højtyske sprog påvirkede og efterhånden omdannede sproget længere mod nord, således at kun kyststrimlen længst mod nord, de af friserne beboede øer og England undgik denne omdannelse.

Fra Merseburg, der netop ligger ved Saale, har vi tre tyske sprogkilder fra tiden omkring år 1000 efter Kristus, nemlig Merseburger Glossen, personnavnene i Merseburg-Nekrologiet og navnene i Thietmar af Merseburgs historieværk *Episcopi Chronicon*. Meget tidlig opdagede tyske sprogforskere, at sproget i disse kilder viser stor overensstemmelse med engelsk-frisisk, fx har det palatalisering af k foran fortungevokal (*kiellu* „svælg“, højtysk *kehle*), palatalisering af g foran fortungevokal og langt ê for ældre langt â (begge dele i *ilêtene* svarende til højtysk *gelassene*). Og Otto Bremer satte disse ejendommeligheder i forbindelse med stednavnet Engilingo og mente, at en del af anglerne var udvandret fra Sønderjylland til Thüringen, hvor deres sprog endnu kunne spores i kilderne omkring 1000. Theodor Siebs mente, at sproget i disse kilder var frisisk, og satte det i relation til stednavnet Frisonofeld. Men nu har Erik Rooth undersøgt en række andre meget gamle kilder, der stammer fra hele det nordtyske område mellem Quedlinburg og Halberstadt mod syd og Bremen og Lüneburg mod nord, og er kommet til det resultat, at hele dette område i tiden omkring år 1000 og 1100 har haft de samme engelsk-frisiske ejendommeligheder som kilderne fra Merseburg. Heraf drager han den slutning, at sproget hverken bør kaldes angelsk eller frisisk, men saxisk, og at der ikke på grundlag af Merseburg-sproget kan bygges hypoteser om tilflytning af anglere eller friser.

Herefter ser det altså ud til, at sproget i Elbe-Saale-egnene som i hele det tyske område længere mod nord har stået oldengelsk meget nær. Der er altså set fra et sprogligt synspunkt intet i vejen for, at en del af englændernes forfædre kan stamme fra disse egne.

Vor undersøgelse er ført til ende. Vi har underkastet alle de kilder, som kan bidrage til løsningen af vort problem, en kritisk vurdering, og vi har set, hvilke argumenter der er fremført for den hypotese, at anglerne stammer fra Angel, og hvilke argumenter der taler for, at de kom fra Elbe-Saale-området. For den første hypotese taler de fleste kilder, men for den anden de bedste; Widsið, Beda, Adam af Bremen og stednavnet Angel modsiges af Ptolemaios og af thüringernes lov, som kalder sig anglernes og varnernes. Mange har forsøgt at forene kildernes vidnesbyrd ved at antage, at anglerne har boet både i Angel og i Mellemtyskland; men herved nødes de til at postulere en ellers ganske uhjemlet folkevandring fra Angel til Mellemtyskland, og desuden må de, for at skaffe mennesker nok, påstå, at anglernes hjemstavn var ikke blot den lille halvø Angel, men hele Sønderjylland eller et endnu større område, en påstand, der klart strider mod Bedas ord, som de ellers anser for troværdige. En langt simplere løsning opnår vi ved at bortforklare den ene gruppe af kilder og enten antage, at anglerne kom fra Angel, eller at de kom fra Mellemtyskland. For den sidste antagelse taler to gode kilder, som ikke kan bortforklares, for den første en lang række kilder, hvis beviskraft har kunnet afsvækkes betydeligt. Resultatet af den her fuldførte kildekritik, der havde til formål at undersøge, om der overhovedet er grund til at tro, at anglerne kom fra Angel, kan opgøres sådan: Samtlige kilder kan forenes med den påstand, at anglerne ikke kom fra Angel, men fra Mellemtyskland, under forudsætning af, at følgende fire teser er rigtige:

1. Folkenavnet angler har ingen forbindelse med stednavnet Angel, en tesis, som især Erdman har gjort sandsynlig.

2. På grundlag af navneligheden var der i England i begyndelsen af det 8. århundrede opstået en urigtig hypotese om, at anglerne kom fra Angel. Ved denne tesis, der er fremsat af Zeuss og Olrik, bortforklares Bedas beretning om anglernes herkomst og digtet Widsiðs stedfæstelse af Offas rige.

3. Tacitus tænkte sig kimbrenne boende på jordskivens nordligste punkt, men ikke på den jyske halvø, som han ikke kendte; langobarderne, semmonerne og de syv nerthusdyrkende folk tænkes boende i retningen fra nord mod sydøst, langs oceanets kyst; man presser Tacitus' tekst for stærkt ved at identificere „*insula oceani*“ med en ø i Østersøen; i tilføjelsen af *oceani* efter *insula* bør ikke lægges andet og mere, end at Tacitus har forestillet sig den ø, på hvilken nerthusdyrkelsen fandt sted, som liggende uhyre langt mod nord. Ved denne tolkning, der især skyldes Weibull, bringes Tacitus i overensstemmelse med Ptolemaios, der anbringer anglerne i Mellemtyskland.

4. Svend Aggesen har taget Uffesagnet fra *Vitae duorum Offarum* eller fra en nu tabt ældre kilde. Han gjorde vestanglernes ældste konger til danske, fordi han kendte Bedas beretning om anglernes herkomst.

Disse fire teser strider ikke mod, hvad vi ellers ved, og de indeholder intet, som i sig selv er usandsynligt. Herefter må vi altså drage den konklusion, at kildematerialet taget som helhed forenes bedst med den hypotese, at anglerne kom fra Mellemtyskland og ikke fra Angel.

Herved bortfalder den eneste indvending, der kunne rejses mod det resultat, som studiet af runeindskrifterne og stednavnene førte os til: at sproget i Sønderjylland, bortset fra de sydligste og sydvestligste egne, sandsynligvis var nordisk så tidlig som i folkevandringstiden, og at det rimeligvis aldrig har været vestgermansk.

Litteraturoversigt

Adam Bremensis: *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, udg. af H. B. Schmeidler, 3. udg. (1917). Jfr. her s. 225.

King Ælfred's *Orosius*, udgivet af H. Sweet, I (1883) s. 17—21. Jfr. her s. 224.

Harry Andersen: *Runeindskriften på Guldhornet fra Gallehus (Sønderjydske Månedsskrift XIV, 1938, s. 131—138)*. — Populær oversigt over diskussionerne om guldhornsindskriften med talrige litteraturhenvisninger.

The Anglo-Saxon Chronicle, udgivet af C. Plummer (1892—99). — Jfr. her s. 224.

Fritz Askeberg: *Norden och Kontinenten i gammal tid* (1944) s. 24. — Anglerne og varnerne kom nordfra til Thüringen. De ærkæologiske fund fra Thüringen viser nordisk påvirkning.

Bedae Historia ecclesiastica gentis Anglorum, udgivet af A. Holder (1882). — Jfr. her s. 207 og s. 209—11.

Inger M. Boberg: *Die Sage von Vermund und Uffe (Acta philologica Scandinavica XVI, 1943, s. 129—157)*. — Uffesagnets navne Vermund og Uffe kan være overtaget fra anglerne, der boede i Angel og var en vestgermansk stamme. — Jfr. her s. 235.

Otto Bremer: *Über die Sprache der Merseburger Glossen (Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur, herausgegeben von Hermann Paul und Wilh. Braune IX, 1884, s. 579—581)*. — Se her s. 242.

Otto Bremer: *Ethnographie der germanischen Stämme (Pauls Grundriss der germanischen Philologie, 2. udgave III, 1900, s. 827—860)*. — De ældste jy. runeindskrifter er vestgermanske. Kimbrerne og teutonerne boede i Jylland. Anglerne kom fra Angel. »*Lex Angliorum et Werinorum hoc est Thuringorum*« stammer ikke fra Thüringen, men fra Rhinegnene. Bedas *Jutae* er identiske med jyderne og med Eutii, som nævnes i 6. århundrede.

Johannes Brøndsted: *Danmarks Oldtid III. Jernalderen*. (1940). S. 103—307. — Jfr. her s. 232.

Wilhelm Capelle: *Das alte Germanien, die Nachrichten der griechischen und römischen Schriftsteller* (1929). — Tyske oversættelser af de klassiske kilder.

H. Munro Chadwick: *The Origin of the English Nation*. 1907. — Anglerne kom fra Angel. Mellem anglerne og sakserne på fastlandet kan der ikke have været nogen egentlig forskel. De engelske dialektforskelle er udviklet efter angelsaksernes indvandring. Engelsk

indtager en mellemstilling mellem skandinavisk og tysk. Bogen er anmeldt af Axel Olrik i *Danske Studier* 1907.

Vilhelm la Cour: *Geschichte des Schleswigschen Volkes I* (Schriften zur schleswigschen Geschichte I, 1923) s. 25—30. — Anglerne kom fra Angel.

Vilhelm la Cour i *Sønderjyllands Historie I*, 1930, s. 142—225. — Anglerne var en nordisk tjod, hvis område omfattede ikke blot Angel, men hele Mellem- og Sydslesvig. — Jfr. her s. 208.

Otto Cuntz: *Die Geographie des Ptolemaeus* (1923). — Jfr. her s. 216.

Danmarks Runeindskrifter udg. af Lis Jacobsen og Erik Moltke, tekstbindet (1942) sp. 19—21, 24—37, 22—23. — Beskrivelse og tolkning af indskrifterne på henholdsvis Thorsbjergdupskoen, Gallehushornet og Arrildstenen med udførlige litteraturhenvisninger. — Jfr. her s. 204—06.

A. Erdman: Über die Heimat und den Namen der Angeln. (Skrifter utgifna af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala I, 1890). — Den bedste og grundigste argumentation for den påstand, at Anglerne kom fra Elbe-Saale-området. — Jfr. her s. 214, 226 og s. 243.

Otto von Friesen: Rö-stenen i Bohuslän (Uppsala Universitets Årsskrift 1924) s. 53—56. — Anglerne og herulerne boede i Sønderjylland. — Jfr. her s. 226.

Theodor Frings: *Germania Romana* (1932) s. 3—42. — Kort oversigt over tyske sproghistorikeres arbejde med sproget i de ældste nordtyske sprogmindesmærker. — Jfr. her s. 239 ff.

Ernst Förstemann: *Altdeutsches Namenbuch*, 3. udgave II. 1 (1913), sp. 154—161 (1949), og II. 2 (1916) sp. 1247—48 — Stednavnene Angledura, Engilingô, Frisonofeld, folkenavnene Anglii og Varini. — Jfr. her s. 226, 228.

Max Förster: *Der Flussname Themse* (1941) s. 229—264. — Om Ptolemaios' beskrivelse af de britiske øer.

Gildas: *Liber querulus de exidio Britanniae* (*Monumenta Germaniae Historica*, Auct. Antiqv. XIII., s. 38 ff). — Jfr. her s. 210.

Hans Grams *Noter til Johannes Meursius' Danmarkshistorie* (*Joannis Meusii Operum* vol. IX, Florens 1746, s. 35—36). — Uffesagnet er kommet til Danmark fra England. — Jfr. her s. 235.

Siegfried Gutenbrunner: *Volkstum und Wanderung* (Hermann Schneider: *Germanische Altertumskunde*, 1938, s. 16 og s. 41—42). — Anglerne kom fra Angel, teutonerne, kimbrerne og charuderne fra Thy, Himmerland og Hardsyssel.

Kr. Hald: *Saxo Uffesagn* (Festskrift til Vilhelm Andersen, 1934, s. 28—34). — Navnene Vermund og Uffe er ikke af nordisk, men af vestgermansk oprindelse. Uffesagnet i Kongetallet og i Rydårbogen bygger på Saxo. Saxo har det fra en engelsk kilde, der må være ældre end *Vitae duorum Offarum*. — Jfr. her s. 235—36.

Kr. Hald: Angles and Vandals (Classica et Mediaevalia IV, 1941, s. 62—78). — Jfr. her s. 227.

Kr. Hald: De danske Stednavne på -um (1942).

Kr. Hald: Stednavne i Angel (Sydslesvig II, Angel, 1945, s. 70—84). — Jfr. her s. 210.

Andreas Heusler: Offa (J. Hoops Reallexikon der germanischen Altertumskunde III, 1915—16, s. 362). — Uffesagnet kom til England med anglerne fra Angel og kan foruden i Widsið have været bevaret i et yngre oldengelsk digt, hvorfra de danske historikere kan have fået det.

A. Holder: Alt-celtischer Sprachschatz I—III (Leipzig 1896—1913) under Cimbri, Boiorix, Caesarix, Clodicos og Lugius. — Jfr. her s. 221

Johs. Hoops: Angelsachsen (J. Hoops: Reallexikon der germanischen Altertumskunde I, 1911—13, s. 87—95). — Anglerne kom fra Angel, yterne fra Jylland.

Herbert Jankuhn: Zur Frage nach der Urheimat der Angeln (Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte Bd. 70/71, 1943, s. 1—48). — Arkæologiske Argumenter for, at anglerne kom fra Angel. — Jfr. her s. 229.

Otto Jespersen: Growth and Structure of the English Language (8. udgave 1935), s. 32—33. — Hvis anglerne kom fra Angel, må Angel i folkevandringstiden have haft vestgermansk sprog.

Edwin Jessen: Undersøgelser til Nordisk Oldhistorie (1862) s. 50—55. — Anglerne har ingen tilknytning til Angel. Navnet angler er sandsynligvis først opstået i England.

Richard Jordan: Eigentümlichkeiten des englischen Wortschatzes (Anglistische Forschungen XVII, 1906). — Jfr. her s. 208 og s. 240—41.

Peter Jørgensen: Über die Herkunft der Nordfriesen (Det kgl. danske Videnskabernes Selskabs hist.-filolog. Meddelelser XXX. 5, 1946) s. 40—43. — Kimbrenne var germanere og boede sandsynligvis i Nordjylland. Derimod var deres forbundsfæller teutonerne og ambronerne måske keltere.

T. E. Karstens: Die Germanen (1928) s. 80—81, og s. 148—149. — Vandalerne stammer fra Vendsyssel, kimbrenne fra Himmerland, charuderne fra Hardsyssel, ambronerne fra Amrum, varnerne måske fra Varnæs, og anglerne måske fra Angel.

T. E. Karstens: Var det äldsta urnordiska runspråket samgermanskt? (Festskrift til Finnur Jónsson, 1928, s. 307—315). — Mod Otto Bremer i Pauls Grundriss der germanischen Philologie, 2. udgave 1900, s. 827—860. Tegnet må ifølge de finske låneord have bevaret lydverdien stemt s temmelig længe, formodentlig til 6. århundrede efter Kristus eller længere. I vestgermansk må lyden være faldet bort allerede ca. 400. De af Bremer fremførte beviser for lydets bortfald i 1. århundrede er urigtige. — Jfr. her s. 205.

Friedrich Kaufmann: *Deutsche Altertumskunde I*, 1913, s. 409. — Kimbrerne kom fra Jylland, charuderne fra Hardsyssel, varnerne fra Sundeved og anglerne fra Østslesvig.

Gustaf Kossinna: *Die ethnologische Stellung der Ostgermanen (Indogermanische Forschungen VII, s. 276—312)*. — Jfr. her s. 230.

Mar. Kristensen: *Varnæs og andre danske stednavne (Namn och Bygd XVI, 1928, s. 105—113)*. — Jfr. her s. 214.

Knud A. Larsen: *Var kimbrerne jyder? (Danske Studier 1943, s. 129—43)*. — I overensstemmelse med Lauritz Weibull mener forfatteren, at Tacitus og de ældre klassiske forfattere placerer kimbrerne på venstre side af Elbens munding. Ptolemaios' placering af kimbrerne i Nordjylland forklarer forf. således, at kimbrernes oprindelige hjemstavn er Himmerland,, hvorfra de vandrede mod syd, men hvor en rest af befolkningen var blevet tilbage.

Sofus Larsen: *Saxo Grammaticus (Aarbøger for nordisk Oldkynighed 1925) s. 232*. — Uffesagnet stammer fra en af Englænderen Lucas forfattet danmarkshistorie.

Peter Lauridsen: *Vort Folks Sydgrænse (Sønderjydske Aarbøger 1893) s. 30—50*. — Polemik mod W. Seelmann, tilslutning til A. Erdman. Anglerne kom fra Mellemtyskland. Sønderjyllands sprog var i folkevandringstiden nordisk.

Kemp Malone: *The Votaries of Nerthus (Namn och Bygd XXII, 1934, s. 22—51)*. — Kimbrerne og teutonerne kom fra Himmerland og Thy, sabalingerne fra Salling, varnerne måske fra Mecklenburg, ambronerne måske fra Ommer syssel, og anglerne fra Angel.

Rudolf Much: *Goten und Ingvaeonen. (Paul und Braunes Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur XVII, 1893, s. 216—19)*. — Kimbrerne kom fra Himmerland.

Rudolf Much: *Angeln (J. Hoops: Reallexikon der germanischen Altertumskunde I, 1911—13, s. 86—87)*. — Anglerne kom fra Angel.

Rudolf Much: *Kimbern (J. Hoops: Reallexikon der germanischen Altertumskunde III, 1915—16, s. 42—44)*. — Kimbrerne kom fra Himmerland.

Rudolf Much: *Die Germania des Tacitus (1937) p. 344—61*. — Anglerne kom fra Angel. Nerthusfolkene boede ved Østersøen.

Karl Müllenhoff: *Die deutschen Völker an Nord- und Ostsee in ältester Zeit (Nordalbingische Studien I (1844) s. 111—74)*. — Anglerne kom fra Angel, varnerne fra Sundeved, hvor deres navn indgår som forled i landsbynavnet Varnæs. — Jfr. her s. 213 f.

Karl Müllenhoff: *Zur Kritik des Angelsächsischen Volksepos (Zeitschrift für deutsches Altertum XI, 1859, s. 275—94)*.

Karl Müllenhoff: *Deutsche Altertumskunde II (1887), s. 116—121*. — Folkenavnet kimbrer er keltisk, men de kimbriske personnavne forklares som germanske. — Jfr. her s. 221.

Karl Müllenhoff: *Beovulf. Untersuchungen über das angelsächsische Epos und die älteste Geschichte der germanischen Seevölker* (1889) s. 59—109. — Uffesagnet er kommet til Danmark fra England. — Jfr. her s. 235.

Karl Müllenhoff: *Deutsche Altertumskunde IV*, 1900, s. 50. — Undervurdering af Ptolemaios. — Jfr. her s. 216.

Karl Müllenhoff: *Deutsche Altertumskunde IV*, 1900, s. 464—466. — Anglerne er kommet fra Mellemtyskland til Angel og derfra til England.

Hermann Møller: *Das altenglische Volksepos* (1883). — Jfr. her s. 238.

Hermann Møllers Anmeldelse af Erdmann: *Über die Heimat und den Namen der Angeln i Anzeiger für deutsches Altertum XXII*, 1896, s. 129—164. — Argumenterer for den ældre opfattelse, at anglerne kom fra Angel. — Jfr. her s. 213—14 og s. 240.

Gustav Neckel: *Die Verwandtschaften der germanischen Sprachen untereinander* (Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur, Bd. 51, 1927, s. 1—17). — Sproget på den jydsk halvø var oprindeligt ikke nordisk, men »Südisch« (dvs. vestgermansk). Eutii og Anglii kom fra Jylland og Angel.

Hans Neumann: *Oldtiden* (Sydslesvig II, Angel, 1945, s. 52—59). — Anglerne udvandrede fra Angel i det 5. århundrede; de arkæologiske fund fra Angel tyder dog snarere på, at der ikke er sket større ændringer i Angels befolkning i denne periode.

Eduard Norden: *Die germanische Urgeschichte in Tacitus Germania* (1920) s. 219—224. — Kimbrerne boede ved Rhinen.

Hans Norling-Christensen: *Runedupskoen fra Torsbjerg Mosefund* (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1945, s. 187-194). — Jfr. her s. 205.

H. Ohlhaber: *Germanen erobren England* (Germanenerbe 1937, s. 34 ff.). — Jfr. her s. 229.

Axel Olrik: *Er Uffesagnet indvandret fra England?* (Arkiv for nordisk Filologi VIII, 1892, s. 368—74). — Anmeldelse af og indsigelse mod Karl Müllenhoff: *Beovulf*. — Jfr. her s. 235.

Axel Olrik: *Kilderne til Saksens Oldhistorie II* (1894) s. 182—190. — Uffesagnet er opstået i Angel og har der levet som mundtlig tradition til middelalderen. Til England er det kommet med anglerne. — Jfr. her s. 235—36.

Axel Olrik: *Folkelige Afhandlinger* (1919) s. 70—80. — Uffesagnet er kommet fra England. — Jfr. her s. 239 og s. 235.

A. Plettke: *Ursprung und Ausbreitung der Angeln und Sachsen* (1921). — På grundlag af Kossinas hypotese, at områder med ensartede arkæologiske fund er identiske med forhistoriske stammers udbredelsesområde, hævdes, at anglerne før udvandringen boede mellem Ejderen og Flensborg Fjord.

Klaudios Ptolemaios: Geographiké hyphégesis. — En god udgave af afsnittet om Germania findes i Otto Cuntz: Die Geographie des Ptolemaeus, s. 59—70. — Jfr. her s. 216—24.

Edith Rickert: The Old English Offa Saga (Modern Philology II. 1904, s. 29—77, 321—376). — Jfr. her s. 236.

Erhard Riemann: Germanen erobern Britannien. 2. Aufl. 1942. — På grundlag af Kossinas arkæologiske hypotese om kulturkredse hævdes, at anglerne kom fra Angel.

Erik Rooth: Die Sprachform der Merseburger Quellen (Niederdeutsche Studien, Festschrift für Conrad Borchling, 1932, s. 24—54). — Sproget i Merseburg-kilderne er oldsaxisk og genfindes i andre tidligt middelalderlige kilder fra Mellem- og Nordtyskland. — Jfr. her s. 242.

August Sach: Das Herzogtum Schleswig in seiner ethnographischen und nationalen Entwicklung II (1899) s. 65—133. — Anglerne kom fra Angel og var vestgermanere.

Otto Scheel: Die Wikinger (1938) s. 49—57. — Anglerne kom ikke fra Angel. Bedas Jutae er ikke identiske med jyderne, men med de Eutii, som nævnes i 6. årh., og som iflg. Siebs boede ved Jadebugten.

Otto Scheel: Die Heimat der Angeln. (Festgabe zur ersten Jahrestagung des Instituts für Volks- und Landesforschung an der Universität Kiel, 1939, s. 19—29). — Halvøen Angel kan ikke have haft en befolkning stor nok til at befolke de angelske områder i England.

Ludwig Schmidt: Allgemeine Geschichte der germanischen Völker (1909) s. 144—151. — Kimbrerne boede i Himmerland, teutonerne omkring Elbens munding og ambronerne på de nordfrisiske øer. Varnerne urhjem synes at være Varnes i Norge, hvorfra de senere drog til Varnæs i Sundeved. Eudossii = Eutii vandrede fra Jylland til Rhinegnene og derfra til Sydøstengland. Anglerne boede i Angel, hvorfra en del af dem i 3. århundrede udvandrede til Rhinegnene sammen med varnerne, mens hovedparten i slutningen af 5. århundrede drog til Østengland.

Ludwig Schmidt: Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgange der Völkerwanderung II. 1 (1911) s. 3—6, s. 18, s. 22—23. — Kimbrernes og charudernes ældste hjemstavn er Jylland, hvor navnene Himmerland og Hardsyssel indeholder deres navn, teutonernes var Slesvig-Holsten, ambronernes Amrum, vandalerne Vendsyssel og sabelingernes Salling. Eutierne boede i Jylland, hvorfra de vandrede til Rhinegnene og derfra til England. Anglerne og varnerne boede i Sønderjylland, hvor stednavnene Angel og Varnæs minder om dem; herfra vandrede de dels til Rhinegnene, hvor stednavnet Angledura minder om dem, dels til Thüringen, hvortil de har bragt navnene på -leben, og dels til Østengland.

Ludwig Schmidt: Die frühgermanische Bevölkerung der jütischen

Halbinsel (Zeitschrift der Gesellschaft für schlesw.-holst. Geschichte LXIII, 1935, s. 347—56). — Kimbrerne, teutonerne og charuderne boede i Jylland. Anglerne boede opr. i Angel; når Ptolemaios anbringer dem i Mellemtyskland, er det fordi der på hans kort ikke var plads i Sønderjylland. Varnerne boede nord for anglerne. De sidstnævnte bredte sig efterhånden helt ud til Vestkysten, hvorfra de erobrede England. Sammen med varnerne deltog anglerne desuden i Thüringens bebyggelse. Endvidere rejste nogle anglere og varnere sammen med Eutierne, der ligeledes kom fra Jylland, til Rhinmundingen. Og endelig har varnere dannet en koloni ved Warnau i Mecklenburg.

Ludwig Schmidt: Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung, 2. udg., Die Westgermanen I (1938) s. 3—5, s. 22—32. — Kimbrerne og charuderne kom fra Himmerland og Hardsyssel, ambronerne fra Amrum. Eutierne boede i Jylland, varnerne på Sundeved (men forleddet i Varnæs er et andet ord), og anglerne i Angel; dele af disse tre folk vandrede til Rhinegnene, andre dele til England; dele af varnerne og anglerne vandrede til Thüringen; stedsnavnene på -leben er dog næppe bragt til Mellemtyskland af varnerne og anglerne.

Hermann Schneider: Germanische Heldensage II, 2 (Grundriss der germanischen Philologie begründet von Hermann Paul, 3. Ausg. X, 1934) s. 115—135. — Uffesagnet er overleveret i nu tabte heltedigte både i England og i Danmark. Vitae duorum Offarum er påvirket af et dansk Uffedigt.

Gudmund Schütte: Var Anglerne Tyskere? (Sønderjydske Aarbøger 1900, s. 1—61). — Jfr. her s. 207—08.

Gudmund Schütte: Die Quellen der Ptolemäischen Karten von Nordeuropa (Paul und Braunes Beiträge XLI, 1916, s. 1—46). — Jfr. her s. 216.

Gudmund Schütte: Himmerlands Navn og Saga i Hedenold. (Aalborg Amts historiske Samfunds Aarbog 1916, s. 1—33). — »Det er kort og godt en historisk Kendsgerning, at der i Oldtiden har boet Kimbrer i Jylland«.

Gudmund Schütte: Ptolemy's Maps of Northern Europe (1917). — Jfr. her s. 216.

Gudmund Schütte: Dansk Kongetals tusindaarige Traad (Historisk Tidsskrift 9. række V, 1926—27) s. 30—33. — Dansk oversættelse af Widsið.

Gudmund Schütte: Our Forefathers II (1933), s. 96—106, 219, 294—326. — Jfr. her s. 235.

Gudmund Schütte: Die Sitze der Kimbern (Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, 1939, s. 377—389). — Polemik mod Scheel.

Gudmund Schütte: Die Wohnsitze der Angeln und Kimbern (Acta

Philologica Scandinavica XIV, 1940, s. 21—30). — Polemik mod Scheel.

Gudmund Schütte: Kimbrerne (Scandia XIII, 1940, s. 277—283). — Polemik mod Weibull.

Gudmund Schütte: Anglernes angelske Hjemstavn stadfæstet. (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 1943, s. 207—210). — Begejstret til slutning til Herbert Jankuhn ovfr.

Gudmund Schütte: Anglernes Boplads og Nationalitet (Sydslesvig II, Angel, 1945, s. 60—69). — Anglerne kom fra Angel.

M. Schönfeld: Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen (1911) under Cimbri, Boiorix, Caesorix, Claodicus og Lugiis. — Jfr. her s. 221.

Wilhelm Seelmann: Zur Geschichte der deutschen Volksstämme Norddeutschlands und Dänemarks (Aus dem Niederdeutschen Jahrbuche XII, 1887), s. 2, s. 7—27. — Anglerne i Thüringen og anglerne i Angel var to forskellige stammer. Stednavnene på -leben er bragt til Thüringen af varner, jyder og heruler, men ikke af angler.

Theodor Siebs: Geschichte der friesischen Sprache (Pauls Grundriss der germanischen Philologie, 2. udgave, 1899, s. 1154—66.) — Om oldengelsk og oldfrisisk. Merseburg-kilderne er oldfrisiske, ikke oldengelske. — Jfr. her s. 242.

Theodor Siebs: Die Friesen und die nächstverwandten Stämme (Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde, Bd. 31/32, 1931, s. 44—84). — Det kan ikke bevises, at anglerne kom fra Angel. Bedas Jutae er næppe identisk med jyderne, men med Eutii, som nævnes i 6. årh., og muligvis har boet ved Jadebugten. — Jfr. her s. 211.

Emanuel Šimek: Velká Germanie Klaudia Ptolemaia II (Spisy filosofické fakulty Masarykovy University v Brne Číslo 40, 1935, med tysk og fransk resumé). — Jfr. her s. 216.

Theodor Steche: Altgermanien im Erdkundebuch des Claudius Ptolemaios (1937). — Redegørelse for Ptolemaios' kilder. — Jfr. her s. 216 Anglerne kom fra Angel, hvorfor en del drog til England, en del til Mellemtyskland.

Johannes C. H. R. Steenstrup i Danmarks Riges Historie I (1897—1904) s. 75—78. — Anglerne kom fra Thüringen.

J. V. Svensson: Ptolemäus' redogörelse för folken på ön Skandia (Namn och Bygd VII, 1919, s. 1—16).

Sønderjydske Stednavne udg. af Stednavneudvalget. I, 1944, indledningen s. XXI under by, s. XXXVI under -ing(e), s. XL—XLII under kær, s. XLIII under -lev, s. XLIV under lund, s. XLV under mark, s. XLVI under næs, s. LVII under sted, s. LX under toft og torp og s. LXII—LXIII under -um.

Tacitus: Agricola and Germania. With introduction and notes by Alfred Gudeman (1900) s. 35—53, 253—69. — Kimbrerne og de syv nerthusdyrkende stammer boede på den jyske halvø. Anglerne og

varnerne kom til Sønderjylland fra Thüringen. Øen i Oceanet kan ikke identificeres. — Jfr. her s. 15—17.

Tacitus' *Agrikola* og *Germanien* oversat af H. H. Lefolii (1901—02).

P. Cornelii Taciti *De Germania* erklært von Alfred Gudemann (1916) s. 185—209. — Kimbrenne boede på den jyske halvø, sandsynligvis også de syv nerthusdyrkende stammer. Øen i Oceanet er sandsynligvis Rügen. — Jfr. s. 211—13.

Tacitus' *Germania* erlæutert von Heinrich Schweizer-Sidler, erneuert von Eduart Schwyzer, 8. Auflage (1923) s. 80—91. — Kimbrenne og de syv nerthusdyrkende stammer boede på den jyske halvø. Grunden til, at en ø i Oceanet nævnes som kultplads, er måske den, at gallerne havde en hellig ø. — Jfr. her s. 211—13.

Elis Wadstein: Die nordischen Völkernamen bei Ptolemaios (Filologiska Samfundets i Göteborg minnesskrift, XXXI: II 3, 1925, s. 189—200). — Sabalingoi kom fra Salling, Chaloi fra Hald herred i Østjylland, Charudes fra Hardssyssel og Kimbroi fra Himmerland.

Elis Wadstein: On the Origin of the English (Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala 24: 14, 1927). — Kritik af Beda, jfr. her s. 209 ff. Folkenavnet angler er opstået i England ved en forkert oversættelse af det keltiske stammenavn *Iceni* eller *Icini*.

Curt Weibull: Saxo (Historisk tidskrift för Skåneland VI, 1915—16) s. 14. — Saxo har til sin fremstilling af uffesagnet anvendt Svend Aggesens fremstilling.

Lauritz Weibull: Upptäckten av den skandinaviske Norden (Scandia 1934, s. 80—143). — Omvurdering af de klassiske Kilders oplysninger om Norden. — Jfr. her s. 214—15, s. 220 og s. 244.

Lauritz Weibull: Kimbrennas boplatser (Scandia XIII, 1940, s. 284—287). — Svar på Schüttes kritik.

L. Weiland: Die Angeln (Festgabe für Georg Hanssen, 1889, s. 119—158). — Anglerne i Sønderjylland og anglerne i Thüringen var to forskellige stammer.

Vejle Amts Stednavne udg. af Stednavneudvalget 1944. Indledningen s. X—XI under by, s. XIII under -ing, s. XIV—XV under -lev, s. XVI—XVII under sted, s. XVII under torp og s. XVIII under -um. — Jfr. her s. 1—2.

Elias Wessén: De nordiska folkstammarna i Beowulf (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar 36. 2. Stockholm 1927) p. 15 f. — Anglerne bor opr. i Angel, men breder sig mod syd til Holsten. Nord for dem varnerne og nord for dem igen (ved Kongeåen) de af de fra Uppsverige komne daner undertvungne heruler. Varnerne flyttede mod syd, anglerne mod vest. Holsten befolkedes af sydfra kommende stammer. Ved mellemlæddenes bortflytning

og ved danernes tilflytn. fra Sverige forklares det skarpe sprogskel mellem nord- og vestgermaner.

Widsith udgivet af Kemp Malone (1936).

Ferdinand Wrede: Ingwäonisch und Westgermanisch (Zeitschrift für deutsche Mundarten XIX, 1924, s. 270 ff.). — Lydudviklinger og bøjningsendelser, som man tidligere anså for specifikt engelsk-frisiske, findes i stort tal ikke blot i nordtysk, men også længere mod syd. — Jfr. her s. 241 f.

Kaspar Zeuss: Die Deutschen und die Nachbarstämme (1837) s. 152—153, 495—499. — Jfr. her s. 211.

Niels Åberg: The Anglo-Saxons in England (1926). — Om de arkæologiske fund fra den ældste germanske tid i England. — Jfr. her s. 229.
